

X Дио

БОРБЕ У СРБИЈИ

(у саставу Оперативне групе дивизија)

1. ПОКРЕТ ПРЕКО НОВОПАЗАРСКОГ САНЦАКА

Продор Црвене армије преко Румуније, половином 1944. године, наговјештавао је одлучујућу битку за југоисточну Европу и успостављање јединственог фронта савезника на Балкану, у коме би НОВ Југославије била карика која би везивала фронт Англо-америчке војске у Италији са совјетским фронтом.

У то вријеме НОП је развио снажну војну и политичку активност у свим крајевима Југославије. Врховни штаб је преко савезничких мисија одржавао везе са савезницима — са СССР-ом, Великом Британијом и Сједињеним Америчким Државама, а успостављена је била и веза са покретима отпора у Италији, Грчкој и Бугарској. Знатно је био порастао и оперативно-стратегијски и политички значај Србије за даљи развој НОП-а у Југославији и на Балкану.

У таквој ситуацији Врховни штаб НОВ и ПОЈ је донио одлуку да прикупи јаке снаге, састава девет дивизија, у источној Босни, Санцаку и Црној Гори, које би у погодном моменту продрле у Србију и спојиле се са снагама под командом Главног штаба Србије, које су дејствовале у јужној Србији и водиле жестоке борбе на комуникацијама у долинама Јужне и Западне Мораве. Послије тога требало је главне снаге оријентисати према Шумадији и Београду.

План дејства Врховног штаба НОВ и ПОЈ предвиђао је слиједеће груписање снага и задатке јединица:

— Оперативна група дивизија састава: Друга пролетерска, Пета крајишка и 17. источnobосанска, са прос-

торије Берана наступаће преко Пештера и новопазарског Санцака, прећи Ибар на дјелу комуникације Косовска Митровица—Рашка и преко Копаоника, продором у Топлицу, спојити се са снагама у јужној Србији. Послије тога она би прешла Западну Мораву, ослободила Горњи Милановац и Аранђеловац и ушла у састав Првог пролетерског корпуса.

— Први пролетерски корпус, у прво вријеме састава: Прва пролетерска и Шеста пролетерска личка дивизија, из рејона Пљеваља наступаће преко Златибора, а потом прећи Западну Мораву на дијелу Ужице—Ужичка Пожега, заузети Суворор и продирати на просторију Лазаревац—Ваљево.

— Дванаести ударни корпус, састава 16. и 36. војвођанска дивизија, из рејона Чајниче—Вишеград наступаће преко планине Таре и избити на комуникацију Ваљево—Лозница.

— Једанаеста крајишка и Двдесет осма славонска дивизија из рејона Зворник—Братунац, прећи ће ријеку Дрину у ширем рејону Љубовије, продирати према Крупњу и ући у састав 12. корпуса.

На другој страни, Нијемци су предузели офанзиву снагама 5. и 15. корпуса из састава 2. тенковске армије, у којој су, поред својих снага ангажовали четнике, муслиманску милицију и албанске националисте против НОВЈ и ПОЈ у Црној Гори, источној Босни и Србији, са тежиштем напада на главне снаге под командом Главног штаба НОВ и ПО за Србију — на 21., 22., 23., 24 и 25. српску дивизију. У овој офанзиви, коју су назвали „Тријумф“ и „Халали“, против јединица НОВ на југу Србије Нијемци су ангажовали слиједеће снаге: 27. и 29. бугарску дивизију, Српски добровољачки корпус, Руски добровољачки корпус, Четничку групу јуришних корпуса састава Церски, Равногорски, Ваљевски и Расински четнички корпус са преко 8.000 четника, Ресавску четничку групу и Косовски четнички корпус са око 5.000 четника и четири полицијска батаљона Нијемаца са преко 2.000 војника.

С обзиром на овакав однос снага, јединице под командом Главног штаба Србије тешко су одолијевале

притиску иадмоћијег непријатеља. Због тога је Врховни штаб НОВ и ПОЈ наредио команданту Оперативне групе дивизија, генералу Пеку Дапчевићу да са дивизијама Оперативне групе што прије крене преко новопазарског Санџака, пређе Ибар и преко планине Копаоника продре у Топлицу и помогне јединицама под командом Главног штаба за Србију, а да уништење опкољеног непријатеља у изворном дијелу Лима, у рејону Андријевица—Плав—Гусиње, препусти снагама кој Ј остају под командом 2. корпуса — 3. и 37. санџачкој дивизији и партизанским одредима.

Оперативна група дивизија се прикупила на просторији Калудра—Заграђе—Бабине. Јединице 17. дивизије су прикупљене до краја 27. јула у ширем рејону села Бабине, а 6. бригада је већ била у селу Драгосава.

Двадесет осмог јула 1944. 17. дивизија, као лијевокрилна колона Оперативне групе дивизија, отпочела је наступни марш општим правцем села Бабине—Орахово—Суви До—Глоговик—Опово, прешла пут Косовска Митровица—Нови Пазар у рејону Шанац, на планини Рогозна, и до 12.00 часова 2. августа, послје четири дана марша, прикупила се на слиједећим просторијама:

— Шеста бригада у селима Војсалићи—Хамзићи—Шалиновиће,

— Друга крајишка у Гашеву и Николићима, и

— 15. мајевичка у Гардијељу и Цекотама.

Десно од 17. дивизије, као централна колона, наступала је 2. пролетерска дивизија правцем Заграђе—Крушевица—Жуљевићи—Берберовићи, а 5. крајишка, као деснокрилна колона, још јужније правцем Калудра—Турјак—Тутин—Рудине.

На правцу наступања 17. дивизије налазиле су се слиједеће непријатељеве снаге: дијелови борбене групе „Клемпер“; на линији села Лагатори—Турјак, борбена група „Бедл“, а по дубини до ријеке Ибра сеоска муслиманска милиција; на територији Санџака 5. моторизовани полицијски њемачки пук састава четири батаљона са четом тенкова, сем једног батаљона који се налазио у јужној Србији; у Новом Пазару мусли-

манска легија и дијелови моторизованог њемачког пука „Брандербург“, у долини Ибра, од Косовске Митровице до Рашке главнина 3. њемачког полицијског моторизованог пука, и у Косовској Митровици један пук Руског заштитног корпуса.

Поред наведених снага за одбрану Ибра, Нијемци су у то вријеме отпочели са привлачењем 1. брдске дивизије која је пристизала из Грчке. Истовремено су прикупљали и привлачили четничке снаге у рејон Копаоника¹

Бригада је, у току марша, као претходница дивизије, водила борбу са мјесном муслиманском милицијом, у којој су погинули курири штаба бригаде Бошко Савић и Свето Тадић. Мобилисано је 10 младића, док их је 18 са 2 пушкомитраљеза дошло у бригаду добровољно. Они су од раније били на окупу и изводили су у Санџаку мање акције.

Пред избијање бригадне колоне на пут Косовска Митровица—Нови Пазар, непријатељ је — Нијемци и Бугари јачине око 250 војника — запосјео положаје у рејону Шпанца к. 1320. Извиђачи бригаде, који су се кретали на челу колоне, открили су благовремено присуство непријатеља и колона је заустављена. За борбу су се развили 1. и 3. батаљон, који су неопажено подишли и напали непријатеља. Послије краткотрајне борбе он је био разбијен и натјеран у бјекство према Новом Пазару. Губици непријатеља били су 25 мртвих, које је оставио на бојном пољу, и 15 рањених војника, док су 2 Нијемца заробљена. Заплијењен је један брдски топ 88 мм са 75 граната и уништена су једна борна кола. Послије испалене муниције по непријатељу, који је одступао према Новом Пазару, затварач је изваћен и закопан, а топ је остао неуништен. У Новом Пазару је послије тога настала паника, па су непријатељеви војници почели бјежати према Рашкој.

Властити губици су били 2 мртва и 6 рањених бораца. Погинули су замјеник команданта 1. батаљона Бранко Рубеж и замјеник командира чете Славко Мај-

¹ Архив VII, к. 76А, док. бр. 53/3; кутија 43, док. бр. 19. и 20; к. 76А, док. бр. 1/2.

сторовић. Теже су рањени другарице Минка Рецић, омладински руководилац у 3. батаљону, и Драгица Таминчић Гара — болничарка.

Одлуком предсједништва АВНОЈ-а од 24. јула 1944. за постигнуте заслуге у народноослободилачкој борби и показану храброст бораца и старјешина и ширење братства и јединства југословенских народа и народности, Шеста источnobосанска НО ударна бригада проглашена је пролетерском и одликована Орденом народног ослобођења.

За одлуку предсједништва АВНОЈ-а штаб и борачки састав бригаде сазнали су у току марша преко Новопазарског Санџака. Био је то снажан подстрек за сваког борца и старјешину бригаде, односно за бригаду као цјелину. Нису изостала ни честитања другова из осталих бригада и штаба дивизије. У свим јединицама настало је весеље, а овај догађај су штабови батаљона и штаб бригаде искористили за јачање морално-политичког расположења и борбене готовости бригаде. У току четвородневног марша у свим јединицама бригаде пјевале су се партизанске пјесме и на сваком застанку играло се коло, а међу јединицама је настало право такмичење. Посебно се истицала група око штаба бригаде, борци пратећег вода, курири и борци позадинских јединица. Носилац весеља био је Милојица Пантелић, замјеник политичког комесара бригаде, иначе секретар дивизијског комитета. Једна од најомиљенијих његових пјесама била је „Црни врху крају од Србије“, коју су заједно са њим, јашући на коњима, пјевали бригадни курири у покрету на челу бригадне колоне. Због тога је члановима штаба бригаде и свим борцима теже пала погибија бригадних курира Савића и Тадића.

Без обзира на напоре и дужину, ово је био један од најлепших маршева који су извели борци и старјешине шесте бригаде.

У току покрета 2. крајишка се у два наврата сукобила са дијеловима борбене групе „Клемпер“, полицијским снагама ојачаним тенковима и муслиманском милицијом, а 15. мајевичка бригада је одбила интервенцију непријатеља са правца Сјенице.

2. ПРИПРЕМЕ И НАСИЛНИ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ИБРА

Чим су јединице прешле пут Косовска Митровица —Нови Пазар, отпочеле су припреме за прелазак преко Ибра.

Утврђено је да се главнина непријатељских снага налази иа десној обали Ибра; да су сви објекти на десној обали припремљени као упоришта, посебно Лешак, Дрен, Рудница и Лепосавићи, око којих су изграђени вишеспратни бетонски бункери за сталне посаде, опасани минским пољима и жичаним препрекама и међусобно повезани у јединствен ватрени систем, да непријатељ појачава ова упоришта довлачењем свјежих снага десном обалом Лима од Косовске Митровице и да дуж комуникације на десној обали патролирају моторизоване оклопне полицијске снаге.

Анализом заплијењених непријатељских докумената утврђени су распоред, јачина и називи непријатељских снага, и то:

— 3. и 4. батаљон, Трећег моторизованог полицијског пука са четом тенкова;

— 1. и 2. батаљон 5. пука Руског заштитног корпуса;¹

— један батаљон 24. бугарске дивизије,

— два батаљона Српске државне страже,

— снаге муслиманске милиције,

— батаљон 12. тенковског пука за посебну намјену,

— оклопни гренадирски батаљон;

— оклопни патролни воз на жељезничкој прузи од Рашке до Косовске Митровице.³

Ове снаге су сачињавале борбену групу „Ибар“ под командом њемачког полицијског потпуковника Гроса.⁴ Поред тога, у покрету од Пећи према овом рејону био је 14. пук и 7. планински батаљон 7. СС „Принц Еуген“ дивизије.

² Архив VII микрофилм, НАВ-Н-Т-ЗИ — дневни извјештај Команде за Југосисток од 9. августа 1944.

³ Зборник 1/9, док. бр. 60 и 67, стр. 131 и 135.

⁴ Архив VII, микрофилм, НОВ-Н-Т311, филм 102, снимак 757, дневни извјештај Команде за Југоисток од 20. јула 1944.

Окосницу одбране непријатеља у долини Ибра чинила је 1. брдска њемачка дивизија, чије су предње јединице пристизале из Грчке у рејон Косовске Митровице, а неке од њих биле су већ у покрету дуж десне обале Лима према боку 1. крајишке бригаде, 5. дивизије, која се налазила на десном крилу наступајућег поретка. Из Новог Пазара и Рашке, према лијевом крилу 17. дивизије, био је у покрету 696. батаљон њемачке пољске жандармерије и двије батерије 201. бригаде јуришних топова, док су 2. и 3. августа на просторију Новог Пазара и Рашке пристизали 2. и 3. батаљон 5. моторизованог полицијског пука.

Непријатељ је намјеравао да снагама борбене групе „Ибар“ спријечи насилни прелазак Оперативне групе дивизија преко Ибра, а затим да обухватним дејством са бокова од Косовске Митровице и Новог Пазара разбије снаге Оперативне групе и одбаци их одакле су и дошле.

Штаб Оперативне групе дивизије је одлучио да изврши насилни прелазак преко Ибра на дијелу од Ибарске клисуре до села Рубнице, на широком фронту, са све три дивизије у првој линији и тежиштем напада на правцу централне колоне — 2. пролетерске дивизије, на одсјеку Лепосавић—Лешак, уз једновремено обезбјеђење бокова и позадине.

Планом напада је утврђено да се поруше све станичне зграде, жељезничка постројења, мостови, пропусти, тунели и бункери на путу и жељезничкој прузи, а за што је била предвиђена цивилна радна снага.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да са просторије Риково—Требиће—Баре форсира Ибар и поруши комуникацију на одсјеку Лешак—Рудница, с тим да обезбиједи лијеви бок од Рашке и позадину од Новог Пазара. Десно од 17. дивизије, са просторије Вучја Локва—Опова—Бербериште, на дијелу од Лепосавића до Лешка, нападала је 2. пролетерска дивизија, као централна, а на десном крилу на одсјеку јужно од села Лепосавићи 5. крајишка дивизија, с тим што је обезбиједила десни блок са правца Косовске Митровице. Почетак напада за крилне дивизије био је предвиђен

за 21.00 час, а за централне за 22.00 часа 3. августа 1944. године.

Шеста пролетерска бригада је добила задатак да у садејству са 2. пролетерском бригадом 2. пролетерске дивизије десно, и 15. мајевичком бригадом лијево, нападне непријатеља, пређе ријеку и поруши све објекте на одсјеку Лешак, укључно — Требишка ријека. У току дана са свим старјешинама бригаде, од командира вода до команданта батаљона, извршено је извићање ријеке, прецизно су одређени прелази за све јединице и организовано међусобно садејство. На лијевом споју утврђено је садејство са старјешинама 15. мајевичке бригаде. У свим четама, борцима је објашњен политички и војнички значај предстојеће операције, а извршен је био и темељан преглед наоружања и попуна јединица са муницијом. Срећене су позадинске јединице — бригадна интендантура и радни водови батаљона — ради веће покретљивости.

Непријатељ је знао за намјере Оперативне групе дивизије, па је предузео бројне акције. У току дана је дијеловима 1. брдске и 7. СС „Принц Еуген“ дивизије из долине Ибра вршио активна дејства, са циљем да овлада положајима Дугачка коса—Добро брдо — село Бербериште;

— на одсјеку 6. бригаде, у вријеме њених интензивних припрема, непријатељ је снагама од једног батаљона са 50 коњаника, уз подршку артиљерије, напао положаје бригаде, али је противнападом одбијен и пребачен преко Ибра;

— на десном крилу је 54. брдски ловачки батаљон 1. брдске њемачке дивизије, уз подршку авијације напао 1. крајишку бригаду на положају Лескова—Кадинача, са намјером да ослободи пут Косовска—Митровица—Нови Пазар, преко планине Рогозне, и омогући спајање са снагама 656. батаљона пољске жандармерије и дијелова 5. полицијског пука, које су истовремено наступале са правца Рашке и Новог Пазара на лијеви бок 17. дивизије;

р — око 17.00 часова непријатељ је снагама ојачаног батаљона изненадио јединице 15. мајевичке бригаде у рејону Риково—Требиће и уз подршку артиљери-

је, послије трочасовне борбе, овладао гребеном Липовице к. 972 и продужио наступање према селу Јабланица, гдје је задржао. Тиме су били угрожени лијеви бок и позадина дивизије. Петнаеста бригада је послужила положаје на брду Буквик и испред села Требиће, и добила задатак да поврати изгубљене положаје;

— пред почетак напада непријатељ је са правца Косовске Митровице, на жељезничку станицу Лешак, довукао 2. батаљон 14. брдског пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, а са правца Краљева оклопни воз са три тенка и посадом.

Напад јединица Оперативне групе отпочео је по плану. Сви покушаји 1. и 3. батаљона да у току ноћи заузму Лешак у три узастопна јуриша, остали су без успјеха. Непријатељ их је обасипао митраљеском и минобацачком ватром из оклопног воза, и вишеспратних бункера и других утврђења. И 2. батаљон, који је нападао на лијевом крилу, трпио је јаку ватру са лијевог бока, гдје је требало да напада 15. мајевичка бригада, која је у то вријеме водила борбе око брда Липовица.

Да би избјегле веће губитке јединице бригаде су се повукле пред зору и посјеле положаје на линији: источне падине Крстац—Кршаља.

Око 06.00 часова, 4. августа, 150—200 Нијемаца напало је уз подршку артиљерије, на 2. батаљон преко Спасовице, у намјери да га одбаце од ријеке, али је у садејству са 1. батаљоном одбачен на десну обалу ријеке. Минобацачи су тукли по непријатељском упоришту Лешак. Неколико мина погодило је оклопни воз, али без већих резултата.

Лијевокрилна колона, 2. крајишка бригада, успјела је у току ноћи да се са два батаљона пребаци преко Ибра у рејон Руднице. Један батаљон је остао на лијевој обали и затворио правац од Рашке. Покушај непријатеља да са 7 тенкова и пјешадијом, коју је довукао на 40 камиона, у току дана продре од Рашке према Лешку остао је без успјеха.

У зору 4. августа 15. мајевичка је извршила противнапад, поново заузела брдо Липовицу и натјерала непријатеља на повлачење. На тај начин се знатно поправила ситуација на лијевом крилу дивизије.

На десном крилу 6. пролетерске, 2. пролетерска дивизија је у току ноћи 3 /4. августа разбила непријатеља у рејону Црни врх, прешла Ибар на одсјеку Горњи Крњин—Језерине и прикупила се на просторији Дрен—Кајково—Мекинић. У исто вријеме 6. бригада је извршила напад на упориште у ЛТешаку и везивала непријатељеве снаге, што је знатно утјецало на успјех јединица 2. пролетерске дивизије при преласку преко Ибра.

Ноћу 4/5. августа 1. и 3. батаљон 6. бригаде су извршили демонстративне нападе на непријатељева утврђења у Лешку. На тај начин су помогли 15. мајевичкој бригади да се лакше одвоји од непријатеља и заједно са штабом дивизије пребаци преко Ибра на одсјеку преласка 2. пролетерске, који је био добро брањен. Послије пребацивања 15. мајевичке, пребациле су се све јединице 6. бригаде преко ријеке у рејону села Дрен, и до 12.00 часова прикупиле су се на просторији села Мијоковићи—Планиница, обезбјеђујући се од Лешка.⁵

На тај начин све јединице Оперативне групе дивизија, укључујући и 6. пролетерску бригаду, прешле су преко комуникације Косовска Митровица—Рашка и извршиле постављени задатак.

Губици непријатеља били су: 128 погинулих, 123 рањена и 22 заробљеника. Потпуно је разбијен и уништен 2. батаљон 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије. Уништено је: 5 тенкова, 9 камиона, 1 мотоцикл и разорено 150 метара жељезничке пруге.

Власти губици су износили: 18 погинулих и 35 рањених бораца. Из 6. бригаде погинули су: Самид Џебо из Брчког, Лазар Јовић из Земуна и Јовић Милан из Земуна.

Послије преласка преко Ибра завршена је прва етапа продора Оперативне групе дивизија према Топлици, у којој је она постигла велики успјех.

У извјештају командант 14. пука 7. СС дивизије Михаил Гроз поред осталог каже:

⁵ Зборник том I, књ. 9, бр. док. 182.

„...14. пук моторизовано пребачен на Ибар, Штаб и Први батаљон код с. Лепосавић, Други батаљон код Лешак. Запречавање неуспјело, 2. батаљон скоро потпуно уништен.“⁶

Може се закључити да су одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ о продору јаких снага у Србију, преко Ибра према Топлици и преко Златибора према Западној Морави, знатно поремећени планови њемачког командовања за Југоисток, и да је командант 2. тенковске армије био доведен у недоумицу о даљем избору тежишта борбених дејстава и груписању снага на овом дијелу војишта. О томе Војни командант Србије, генерал Фелбер, каже:

„...Када је 4. августа успјело јачим Титовим јединицама да пресјеку у Ибарској долини једну од двије жељезничке пруге које воде у Грчку, у Београду су задржана сва војна лица, возови са људством које се враћало и одлазило на одсуство и допунски транспорти — од њих формиране јединице за узбуну и реорганизована одбрана Београда.“⁷

3. ЧЕТНИЧКИ СЛОМ НА КОПАОНИКУ

Брз покрет Оперативне групе дивизија преко новопазарског Санцака и избијање у долину Ибра, приморали су Нијемце да ослабе притисак на групу дивизија у Топлици и да према Копаонику упуте јаче четничке снаге — Четврту групу јуришних корпуса, састава: Церски, Ваљевски, Равногорски и Косовски корпус, јачине око 10.000 четника, претежно мобилисаних, која је била концентрисана на просторији: Блаце—Мрамор—Суво Рудиште, док се Ресавски четнички корпус већ налазио на просторији Разбојна—Брус—Кнежево.

У исто вријеме су Нијемци, Бугари и љотићевци појачали своје гарнизоне у Куршумлији, Блацу, Брису и Крушевцу.

⁶ Архив VII, док. 3/4, к. 72.

⁷ Архив VII, к. 43, док. 2/1.

Према замисли Врховне команде Драже Михаиловића Кобаоник је представљао „кључ одбране Србије”. Замисао команданта 4. групе јуришних корпуса, мајора Рачића била је: не дозволити јединицама Оперативне групе дивизија продор преко Кобаоника у александровачку Жупу и спајање са групом дивизија под командом Главног штаба НОВ и ПО за Србију у Топлици, а потом у садејству са Нијемцима и Бугарима крилним обухватом набацити и уништити партизанске снаге у долини Ибра.

Кобаоник је највећа планина у Србији, која западним, нешто стрмијим, падинама доминира Ибарском долином, а источним, и нешто блажим, падинама Топлице и Расине. Дјелимично пошумљен, највећим дијелом са травнатим покривачем без оштрих гребена и камена, са врховима високим преко 2.000 метара, Кобаоник је питома планина. Својим пространством, благим падинама, превојима и широким пропланцима, веома је подесан за груписање, развој и борбена дејства крупних јединица. Цијела просторија има релативно добру путну мрежу, слабо је насељена и доста сиромашна.

Да би осујетио намјере четника, штаб Оперативне групе дивизија је у току ноћи 5/6. августа издао наређење за покрет јединица према гребену Кобаоника, а 6. августа општу заповијест за разбијање четника.

Борци и старјешине нашли су се пред извршењем потпуно новог задатка, за који су се припремали већ пола године. Ситуација и услови у којима се извршава тај одговорни задатак имали су посебан политичко-психолошки аспект:

— јединице НОВЈ су биле бројчано мале, али изванредно наоружане, посебно аутоматским оружјем, и са јаком ватреном моћи;

— скоро сви борци су били чланови Партије или СКОЈ-а, прекаљени у борби, и искусни борци и старјешине;

— морално-политичко стање у јединицама било је изванредно, дисциплина и одговорност на веома високом нивоу;

— био је ирисутаи прикривени страх како ће јединице бити прихваћене у Србији и велика одговорност и мотивација сваког борца да се изврше постављени задаци;

I

— војно-политичка ситуација на Балкану, а посебно у Србији, у то вријеме се повољно развијала.

Све је то било присутно у свијести бораца и старјешина тих августовских дана кад су се први пут нашли на територији Србије.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да наступајући правцем: Брзеће—Мрамор—Крива Ријека — село Мачковац, разбије четнике, продужи покрет и избије у рејон раскрснице путева сјеверно од села Мелентије и обухватом са сјевера, у садејству са 2. пролетерском дивизијом, ослободи Брус.

Десно од 17. дивизије, правцем: Брложник—Брус, наступала је 2. пролетерска дивизија са задатком да заузме Брус. Пета крајишка је задржана у резерви, на просторији Бело Поље—Судимље—Чакотар, са задатком да контролише долину Ибра, извића у правцу Куршумлије и Разбојне и буде спремна за увођење у борбу.

Око пола ноћи 5 /6. августа отпочео је покрет према Копаонику. Шеста пролетерска бригада је, у улози претходнице главне дивизијске колоне, зором кренула правцем села Планиница—Кнежево—Брзеће. За њом се кретала 15. мајевичка и штаб дивизије са дивизијским дијеловима.

Друга крајишка, као лијевокрилна колона, кретала се правцем: село Камен—Бело Брдо, према јужним падинама највишег гребена на Копаонику.

По избијању на линију села Оглавље—Кнежево — к. 1213, Шеста пролетерска је напала Церски јуришни корпус састава три бригаде, око 1.500 четника. Послије жестоке двочасовне борбе у садејству са једним батаљоном 15. мајевичке и 2. пролетерском бригом 2. пролетерске дивизије четници су били присиљени на повлачење и јединице НОВЈ су овладале положајима: Брложник—село Брзеће. Даљи покрет Шесте и сусједних бригада четници су зауставили са положаја: Брстачка чука—Плочник—Огледна к. 1349 — с. Ливаће. У исто вријеме 2. крајишка је наступала према гребене-

ну Копаоника, али је противнападом четника, уз фанfare и војне трубе, задржана на гребену Бећиревац. Бригада се повукла на положаје Мрамор—Кнежевска чука, где је у садејству са 6. и 15. мајевичком спријечила даље наступање четника.

Око 17.00 часова Церски и Ваљевски четнички корпус извршили су противнапад на десни бок борбеног распореда из рејона Огледна—Плочник и одбацили 1. батаљон 6. бригаде, који је држао положаје на брду Јастребац, али су дочекани снажном ватром јединица 6. пролетерске, 15. мајевичке и 2. пролетерске бригаде, које су држале положаје на релативно малом фронту. Развила се борба прса у прса, нарочито на споју Шесте и 2. пролетерске бригаде, око раскрснице путева између Брложника и Бришевца. У борбу су из резерве убачени 3. батаљон Шесте и 2. батаљон Мајевичке бригаде. Четници су одбијени и присиљени да се повуку на полазне положаје Огледна—Плочник. Тако је пропала намјера четника да већ у првом противнападу одбаце бригаде 17. и 2. пролетерске дивизије и спријече њихово даље напредовање.

Пошто је оцијенио да главне снаге Оперативне групе дивизија продиру преко Кнежева и Брзеће према Брусу, командант четничке групе јуришних корпуса је, у току ноћи 6/7. августа, помјерио Равногорски и Ваљевски корпус према Сувом Рудишту и Панчићевом врху. Они су посјели положаје Панчићев врх к. 2017 — Бећиревац, у намјери да бочним дејством изврше удар на лијеви бок 17. дивизије, док је на правцу Разбојна—Брус оставио Расински корпус. На тај начин је било угрожено лијево крило Оперативне групе дивизија, о чему је командант 17. дивизије обавијестио команданта Оперативне групе и указао на постојећу опасност.

Да би осујетио намјере четника штаб Оперативне групе дивизија 7. августа издао је заповијест⁸ да 5. крајишка дивизија са двије бригаде, са просторије Берекари—Блажево, лијекрилним обухватом правцем Војетин—Суви Јелак, у садејству са 17. дивизијом, разби-

⁸ М. Морача, Ратни дневник, страна 264, Војноиздавачки завод, Београд, 1962.

је непријатеља у рејону Суво Рудиште, а једну бригаду држи у резерви на просторији Чокотар—Бело Поље са задатком да контролише све правце који из долине Ибра изводе у позадину јединица према Копаонику.

Седамнаеста дивизија је имала задатак да наступа правцем Брзеће—Мрамор—Мачковац, с тим да са главним снагама садејствује са 5. дивизијом у ликвидацији четника у рејону Суво Рудиште, док је 2. пролетерска имала задатак да продужи наступање према Брусу. Општи напад је био предвиђен за 8. август. На правцу наступања 17. дивизије налазиле су се снаге Равногорског и Ваљевског корпуса.

Јединице дивизије наступале су у три колоне и добиле слиједеће задатке:

— деснокрилна колона, 15. мајевичка бригада да наступа правцем: Гочманци—Ливаће—Ниневац к. 896. Паљевштица. Пошто овлада положајима Орљак к. 783 — Градиште требало је да продужи наступање преко Црног врха и Лазине према путу Брус—Милентије.

— средња колона, 6. пролетерска бригада да наступа правцем: Брзеће—Мрамор к. 1304 — Мокро. Пошто у садејству са 2. крајишком овлада положајима Обрадова чука к. 1430 — Палеж к. 1474, да продужи наступање правцем Борје к. 1380 — Градиште к. 952 — Кобиљачко брдо, пресијече пут Брус—Милентије и са сјевероистока нападне непријатеља у Брусу.

— лијевокрилна колона, 2. крајишка бригада, да у садејству са 6. пролетерском што прије овлада положајима Мрамор к. 1304 — Шиљача к. 1625, потом наступи правцем Брусина к. 1402 — Каменита глава к. 862, пресијече пут Брус—Александровац и обезбиједи лијеви бок дивизије.

Пошто је примјетио колебање код четника, штаб 6. бригаде је издао заповијест за покрет јединица прије него што је добио заповијест од стране штаба дивизије. Сва три батаљона бригаде су, са минобацачима на рукама бораца, користећи знаке распознавања добијених од заробљених четника, кренула у први сумрак 7. августа са линије Брложник—Јастребац, преко Брзеће, према гребену Копаоника. До зоре 8. августа у садејству са 15. мајевичком овладала је положајима:

Мокро—Палеж—Мрамор—Шиљача—Јелица—Обрадова чука.

У исто вријеме 15. мајевичка је овладала положајима Орљак—Ниневац.

Друга крајишка бригада је, наступајући општим правцем Мрамор—Леденица, задржана снажним отпором четника на положајима Бећиревац, десно и лијево од Дубоке Ријеке.

У току ноћи 7/8. августа 1. и 4. бригада 5. дивизије наступале су општим правцем Војетин—Суви Јелак. Продором 4. крајишке између Леденица и Миланова врха и обухватним дејствима 1. крајишке на Милановом врху, уз садејство са 2. крајишком, која је на себе навукла главне снаге, четници су разбијени и присиљени да се у нереду повлаче према Јошаничкој Бањи.

Највиши врх и главни гребен Копаоника био је у рукама 17. и 5. дивизије у јутарњим часовима 8. августа.

Непријатељ је, у зору 8. августа јачине око 350 четника, изненадио 2. чету 1. батаљона на положајима на ОбрадОВОЈ Чуки. Борци чете и четници су се били измјештали и захваљујући храбрости бораца и снажљивости старјешина, посебно замјеника политичког комесара Стевана Клашње и командира чете Реџе Голића, чета се извукла и спојила са главнином батаљона. Противнападом батаљона четници су одбачени.

За вријеме краткотрајног затишја, између 04.00 и 05.00 часова 8. августа 1944., група од око 150 четника, која се наша одсјечена у позадини бригаде у шуми око потока Палевштица, 4 км сјевероисточно од Брзећа, успјела је да се пробије на споју између 1. и 3. батаљона и низ Мраморски поток побјегне у правцу Црне Ријеке уз минималне губитке.

Да би на неки начин одржао борбени поредак својих снага, командант 4. групе четничких јуришних корпуса наредио је 3. јуришном корпусу да из рејона Брусина—Бусије, 8. августа у 05.00 часова предузме напад на положаје 6. пролетерске бригаде правцем: Шиљача—Сребреница, и по могућности збаци партизанске снаге са Сувог Рудишта. Напад четника отпочео је тек око 12.00 часова. Главне снаге су наступале према положа-

јима које су држали 2. и 3. батаљон, а помоћне према 1. батаљону који се налазио на десном крилу. Развила се жестока борба за положаје Мрамор—Ждребна—Шилча. Четници су били вишеструко бројно надмоћнији и груписани на уском фронту. Нападали су у групама за пробој у неколико таласа — стрељачких стројева по дубини, а четнички официри са пиштољима и машинкама нагонили су четнике на јуриш. Иза борбеног поретка четника кретала се, присиљена, већа група народа. Послије трочасовне борбе сви покушаји четника да збаце 2. и 3. батаљон са поменутих положаја остали су без успјеха. Поред упорности 2. и 3. батаљона успјеху је допринијела и јака бочна ватра 1. батаљона са положаја Мокро—Палеж.

У овој борби, поред осталог, заплијењен је један противтенковски топ 57 мм на воловску вучу, са 74 гранате. У вријеме најжешће борбе волови су се са топом без послуге нашли између стрељачких стројева и кренули према положајима 2. и 3. батаљона, заобишли положаје на Ждребној и нашли се иза командног мјеста команданта 2. батаљона, на коме се налазио и командант бригаде. Поред огромне галаме и позива на јуриш уз фанфаре и војничке трубе, чуо се и нечији продоран глас из стрељачког строја четника: „Повлачимо се браћо, зар не видите да су и волови на страни комуниста“.

Пошто је напад одбијен главнина четника се повукла у правцу Криве Ријеке, док су испред положаја бригаде остале слабије снаге. Штаб бригаде је оцијенио да однос снага и услови земљишта не дозвољавају гоњење четника, посебно зато што је примјетио да из позадине четника пристижу свјеже снаге.

Послије краткотрајне паузе, незадовољан резултатима борбе, командант четничког корпуса је наредио нови напад, који је почео око 17.00 часова. И овога пута напад је одбијен. Јединице бригаде су прешле у противнапад и до мрака овладале положајима Камена Глава—Борја, а четници су одступили преко Мачковца у правцу села Трсије. По завршеној борби настало је хватање и разоружавање четника који су се разбије-

ни пробијали према Јошаничкој Бањи. Заплијењен је још један топ 75 мм, са неколико граната.

Ноћу 7. августа, док су вођене борбе на гребену Копаоника, једна група четника је напала на бригадну болницу и позадинске дијелове бригаде у Брзећу. Напад је одбијен, а два борца су погинула, док је неколико рањено. Један од погинулих био је командир бригадне коморе Миладин Драгић, родом из Какња. Са њим у исто вријеме у редовима бригаде налазио се и његов син Јово Драгић.

У борбама на Копаонику погинули су: Давидовић Нећо из Лопара, Бак Светозар из Земуна, Бурђевић Обрад из Земуна, Фелнер Ханс из Минхена, Фелнер Сеп из Минхена, Катић Савка из Орашја, Медић Бранко из Лопара, Ратковић Петар из Земуна, Суљагић Ризах из Брчког, Шкријељ Синан из Тутина, Васић Велисав из Братунца, Вусланин Назим из Тутина, Вусланин Рахман из Тутина. Рањено је било 11 бораца.

Енергичан напад бригаде првог дана борбе, добро садејство са сусједним бригадама, а нарочито са 2. пролетерском, брзо продирање на гребен Копаоника и заузимање доминантних положаја на фронту од неколико километара и расијецање борбеног поретка четника, а посебно упорност бригаде и одбијање четничког противнапада са правца Крива Ријека — добрим дијелом је омогућено успјешно разбијање четника на Копаонику.

За вријеме борби на Копаонику бригада је заробила преко 150 четника, а заплијенила 2 топа, 4 пушкотмитраљеза, 1 минобацач, 150 пушака, неколико аутомата и пиштоља, 4 јахаћа коња, 8 волова који су вукли топове, веће количине муниције и другог ратног материјала.

До краја дана, 8. августа, 2. пролетерска је ослободила Брус и продрла у александровачку Жупу. У исто вријеме окончана је тродневна борба за Копаоник.

У борби за Копаоник Оперативна група је убила 462, ранила 314 и заробила 646 четника. Заплијењено је: 2 пт топа, 2 средња и 2 лака минобацача, 8 митраљеза, 19 пушкотмитраљеза, око 900 пушака, 7 аутомата, 19 пиштоља, 5 сигналних пиштоља, 1 радио-станица, 20

кола митраљеске и пушчаис муниције, 10 кола артиљеријске и минобацачке муниције, 80 коња са возећим кухињама, већи број кола са храном и другом ратном опремом, 2.000.000 динара и други ратни материјал. У борбама на Копаонику остварено је свестрано садејство 6. и 2. пролетерске бригаде. Посебно су се истакли два батаљона 2. пролетерске, Трећи батаљон 6. и Други батаљон 15. Мајевичке бригаде са командантом Николом Пантелићем, који је погинуо у борби за Брложник.

4. У АЛЕКСАНДРОВАЧКОЈ ЖУПИ

Потучена четничка група јуришних корпуса у току борби 6., 7. и 8. августа успјела је да извуче главнину својих снага и одступи у правцу Јошаничке Бање и Трстеника. До потпуног разбијања четничке групације није дошло из више разлога. У првом моменту штаб Оперативне групе дивизија и штабови дивизија нису располагали поузданим подацима о груписању и намјерама четника. Постојала је и опасност да Нијемци интервенишу из долине Ибра, због чега је штаб оперативне групе задржао комплетну 5. дивизију у резерви. Њено касно увођење у борбу, омогућило је команданту 4. групе јуришних корпуса да на вријеме процијени ситуацију, открије намјере Оперативне групе и избјегне потпуно уништење.

Четнички покрет у Србији је, веома брзо пропао као војна снага и као политичка формација са својом идеологијом, што показује да није имао дубљег коријена у народу. У то су се увјерили борци и старјешине јединица убрзо послје доласка у додир са народом у александровачкој Жупи.

Цио овај крај био је под четничком контролом од повлачења партизанских јединица 1941. године. Народ је био заплашен, посебно од „црних тројки“ — кољача и зликоваца који су били страх и трепет јер су побили много поштених и недужних људи. Од народа и заробљених четника сазнало се да је, одмах послје продора партизанских јединица на Копаоник, о партизани-

ма кружила парола: „не бојте се, хватају само „крне тројке"! То је допринијело бржем разбијању и поразу четничких јединица, а у народу је врло брзо продијерала истина о НОБ-у и партизанским јединицама. Са заробљеним четницима на Копаонику и у Жупи поступали су као и у другим крајевима — пуштани су кућама или примани у јединице, док су зликовци и кољачи са доста успјеха хватани и спровођени у више команде да им се суди.

Рађене четнике, кад год је било времена, партизани су превијали и збрињавали, а за теже рањенике су мобилисали сеоска кола да их возе кућама.

С друге стране, партизански борци од народа нису смјели ништа да узимају. Забрањено је било примање хране, пића, воћа итд. дијелом из предострожности, а дијелом због одржавања дисциплине, реда и односа према народу.

Све је то остављало повољан утисак на народ, који је трован лажима и четничком пропагандом о партизанима и комунистима.

У току политичких и других припрема и процјена шта јединице очекује у Србији, борци су имали слична осјећања као прије двије године када се бригада припремала за покрет на Мајевицу. Сада је, међутим, ситуација била другачија, јер бригада више није била сама, већ је наступала у Србију у борбеном поретку крупних јединица НОВ — дивизија и корпуса, и већ се јасно уочавало да је крај рата и да су побједа и коначно ослобођење земље близу. Та осјећања су сви припадници бригаде преносили на народ Жупе, Шумадије и осталих крајева Србије, па их је народ веома брзо искрено прихватио као пријатеље, другове и ослободиоце.

Услови за политички рад са народом, организовање и укључивање у НОП и револуцију, били су веома повољни.

Присуство и терор окупатора — Нијемаца и Бугара, и квислинга Недића, Љотића и Драже Михаиловића над народом, а посебно над симпатизерима и активистима НОП-а, оставило је дубок траг у **овом** крају. Четници су пред наш одлазак развили јаку пропаганду про-

тив НОВ, а посебно против пролетерских јединица и КПЈ. Према изјавама многих мјештана, говорили су народу да партизани и комунисти куд год пролазе праве пустош, силују жене и убијају српски народ. У свим селима мјештани су се посебно жалили на команданта Кесеровића, његов режим и терор који је спроводио преко црних тројки. Ради тога је, поред осталог, један од прворазредних задатака старјешинског кадра био разобличити планове окупатора и његових слугу.

На сузбијању непријатељске пропаганде, преко појединачних разговора, скупова по селима и разних приредби, ангажован је цјелокупни састав бригаде, посебно старјешински. Тежиште рада политичких радника, од вода до бригаде, било је у то вријеме на овом задатку. Кроз разговоре са мјештанима, преко мањих скупова, зборова и приредби са културно-забавним програмом, упућивани су позиви свима које су четници мобилисали да се сврстају у редове НОВ, а да ће бити кажњени само они који су се ставили у службу окупатора, вршили разна злодјела и терор над народом.

У Александровцу је 1. августа послије подне одржан велики збор, на коме се окупио народ из мјеста и села, говорили су командант и замјеник политичког комесара 2. крајишке бригаде. Присуствовала је и група бораца 6. бригаде, на челу са командантом и политичким комесаром. Послије збора одржана је приредба на којој је културна екипа 17. дивизије извела културно-забавни програм, а сличне приредбе су одржане у Брусу и свим већим селима Жупе, прије свега у онима у којима су се налазили штабови батаљона.

Истовремено се приступило и формирању органа народне власти, мјесних и сеоских НО одбора.

Велику помоћ у разобличавању четничке пропаганде штабовима батаљона пружали су симпатизери и политички радници у позадини, као и поједине породице.

За врло кратко вријеме пале су у воду све махинације окупатора и његових слугу и народ се увјерио ко су прави борци за слободу. Мјештани појединих села и чланови новоформираних НО одбора натјецали су се ко ће пружити већу помоћ нашим јединицама и угос-

тити борце „евоје“ чете и „свог“ батаљона који су се налазили у њиховом селу. Посебно су се истицали мјештани и одборници у селима Новаци и Трнавци. Радни водови батаљона и позадински органи бригаде привремено су прекинули са припремањем и кувањем хране. Овај задатак су на себе предузели мјештани села у којима су се налазиле јединице. Ријетки су примјери у НОР-у да је народ својој војсци припремао тако богату, разноврсну и квалитетну храну као народ Жупе борцима 6. пролетерске бригаде, а посебно народ села Новаци.

При штабу дивизије организован је мобилизацијски центар за пријем нових бораца. Већ првих дана у јединице су почели стизати нови борци, првенствено ћаци-омладинци, за које није било довољно оружја.

Седамнаеста дивизија је имала задатак да очисти Жупу од разбијених четничких група, затвори правац према Крушевцу и дејствује на комуникацију Крушевац—Трстеник и пут Крушевац—Разбојна, да среди и одмори јединице и врши попуњу јединица новим борцима. Послије борби на Копаонику бригада се пребацила у Александровачку Жупу и у времену од 9. августа до 6. септембра повремено водила борбе затварајући правце према Крушевцу и Трстенику и контролишући путеве Крушевац—Разбојна и Крушевац—Трстеник. У садејству са 15. мајевичком и 2. крајишком учествовала је у борбама са четницима који су поново овладали Брусом и Александровцем.

Међутим, затишје је кратко трајало. Већ 13. августа преко 3.000 Нијемаца, Бугара и четника напало је положаје 6. бригаде са правца Крушевца, а 15. мајевичке са правца Куршумлије, са намјером да преко Разбојне продру у Брус и обезбиједи пут Крушевац—Разбојна.

На положаје 6. бригаде нападали су Бугари и четници, који су послије вишечасовне борбе одбијени и присиљени на повлачење, док су Нијемци одбацили јединице 15. бригаде на лијеву обалу Расине и овладали Разбојном.

⁹ Зборник 1/9, док. бр. 182, стр. 505.

У поподневним часовима бугарске јединице и четници извршили су поновни напад на 3. батаљон 6. бригаде из рејона села Себечевац, преко Павлова брда у правцу села Злегиње, и из долине Расине према селу Иелије, чиме је знатно угрожен десни бок бригаде. Истовремено је одбијен напад четника на правцима 1. и 2. батаљона. Пошто је ојачан са једном четом 1. батаљона, која се нашла у резерви, 3. батаљон је успио да заустави даље наступање непријатеља са линије села Келије — Набрће и задржи Расинску клисуру у својим рукама.

На правцу 3. батаљона убачена је 16. августа у борбу једна чета Нијемаца и непријатељ је обновио напад. Послије двочасовне борбе задржан је, а затим противнападом одбачен и присиљен на повлачење. Непријатељ је имао преко 50 мртвих и рањених. Поред осталих, убијена су и 2 бугарска официра, од којих је један био замјеник команданта батаљона, док је један подофицир тешко рањен и заробљен. Бригада је имала 3 погинула, 1 теже и 3 лакше рањена борца. Сви тешки рањеници су, преко 2. пролетерске дивизије, са аеродрома у селу Гајтан авионима пребачени за Италију.

У исто вријеме, на правцу Разбојна—Блаце, 15. мајевичка и јединице 2. пролетерске дивизије разбиле су непријатеља у рејону Јанкове клисуре и наставиле гоњење према Блацу.

Послије ових борби и повлачења непријатеља према Крушевцу и Блацу све јединице 17. дивизије су заузеле раније одређене положаје.

Дан касније, јединице 21. дивизије посјеле су Јанкову клисуру, а 15. бригада се помјерила на просторију Разбојна—Равни—Златари.

За попуну јединица под командом Главног штаба Србије, прекомандована су 17. августа из састава 17. дивизије 52 руководиоца: 28 војних, 8 политичких, 9 санитарских, 5 интендантских и 2 обавјештајна — од којих 18 из састава 6. пролетерске бригаде. Замјеник политичког комесара 6. бригаде Милојица Пантелић распоређен је за политичког комесара 25. српске дивизије, замјеник команданта бригаде Никола Звицер за коман-

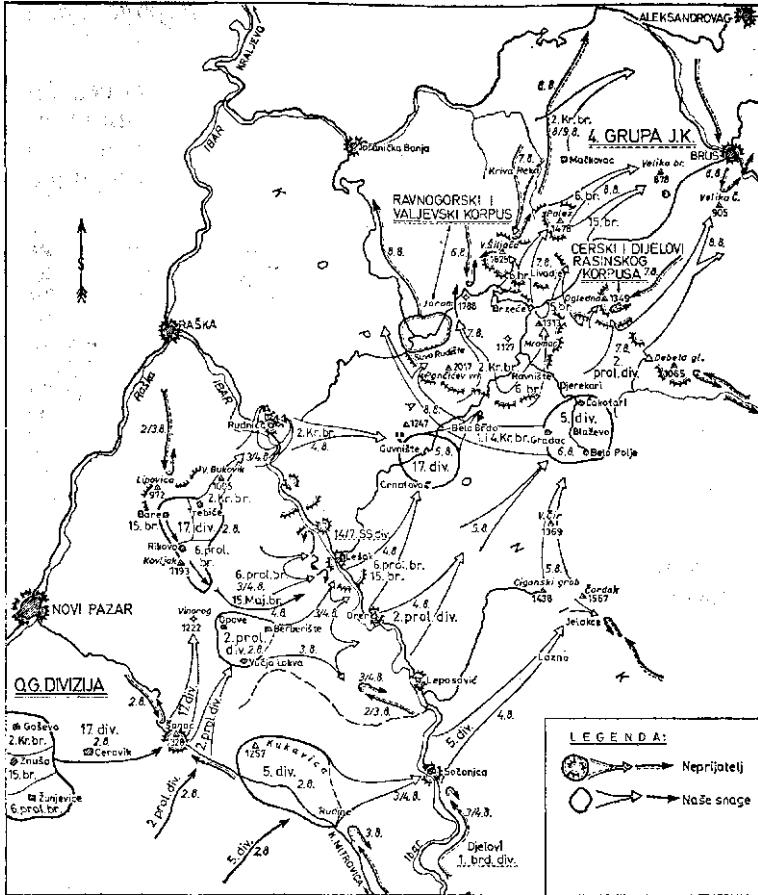
данта 5. српске бригаде. Неђо Богичевић комесар 2. батаљона за политичког комесара бригаде. Мирко Бујакковић замјеник команданта батаљона и Слободан Бајчетић командир чете за команданте батаљона, Лазо Инђић политички комесар чете за политичког комесара батаљона итд.

За замјеника команданта 6. бригаде одређен је мајор Чедо Букић, командант 1. батаљона, а нешто касније за замјеника комесара бригаде Милан Обрадовић, до тада политички комесар батаљона у 2. крајишкој бригади. За команданта 1. батаљона одређен је капетан Целестин Матулић, а и остала упражњена мјеста попуњена су из редова 6. бригаде.

Када је 24. августа стигла вијест о успјесима Црвене армије и њеном наступању преко Румуније, и о наступању савезника према Паризу, у Брусу и Александровцу су организовани велики зборови народа и војске, а у селима у којима су били смјештени штабови батаљона организован је разговор са мјештанима, посебно са омладином. Велику помоћ у информисању целокупног састава, а преко штаба бригаде и народа, пружао је штабу бригаде штаб 17. дивизије, који је свакодневно припремао и у неколико примјерака достављао радио-вијести, у којима су описивани догађаји на свим фронтovima, а посебно у нашој земљи.

Овај период је искоришћен за још интензивнији политички рад са народом, а одржане су и политичке конференције у свим већим селима на којима су бирани делегати за Антифашистичко вијеће народног ослобођења Србије. Велика пажња посвећена је учвршћивању НО одбора као истинских органа народне власти.

Док су се јединице 17. дивизије налазиле на широкој просторији Жупе, 4. четничка група јуришних корпуса се, послје неуспјеха на Копаонику, срећивала и реорганизовала на лијевој обали Западне Мораве. Напад на јединице 17. дивизије отпочела је 26. августа, ради заузимања Бруса и Александровца. Намјера јој је била да овлада Жупом и да спријечи даљи

СКИЦА 5 — БОРБЕ У ДОЛИНИ ИБРА И РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА НА КОПАНИКУ стр. 603

продор јединица НОВЈ преко Западне Мораве према Шумадији.¹⁰

Пошто је преко команданта 4. групе корпуса био обавијештен о дотадашњим борбама са јединицама Оперативне групе дивизија, Дража Михаиловић је послао избјегличкој влади у Лондону радиограм-извјештај, у коме се каже:

„Почетком овога мјесеца једна јача група комуниста пребацила се из области Бера на преко Рожаја и ;
Тутина у правцу Копоника. Шестог овога мјесеца ова !
комунистичка група успјела је да потисне наше дијелове са Копоника и да овлада Брусом и Александровцем, а потом се јачи део ове групе упутио преко Косанице. У областима Куршумлије воде се борбе са овом •
групом. У Топлици и Јабланици почели су да се прикупљају делови комунистичких јединица који су тамо j
разбијени у току прошлог мјесеца. Наше јединице врше j
припреме за поновну акцију у правцу Копоника, Топлице и Јабланице, где се налазе главне комунистичке снаге у Србији.“¹¹

Напад четника из долине Западне Мораве на положаје 2. крајишке бригаде отпочео је на два правца: са два корпуса правцем Стари Град—Прапратина—Вилац, и даље у правцу Александровца, а са једним корпусом у правцу Бруса.¹²

Четничка Расинска група, састава четири корпуса, добила је задатак да нападне 15. мајевичку бригаду са југа, из рејона Парлог—Церова—Гари, и наступа преко Разбојне у правцу Бруса и Александровца.

Из рејона Крушевца, са положаја Вучак—Пакашница, лијевом обалом Расине, наступали су један њемачки полицијски батаљон и један одред Српске државне страже у правцу¹³ Александровца, на положаје 6. пролетерске бригаде.¹⁸

¹⁰ Архив VII, бр. рег. С-В 11.758 — Заповијест штаба Расинско-топличке групе корпуса од 25.8.44, бр. рег. С-В-11.299/1. — депеша штаба 4. групе корпуса од 25.8.44.

¹¹ Архив VII микрофилм Билећа, филм 17/А, снимак 290—1.
¹² Архив VII, рег. бр. С-В-11.299: наређење штаба 4. групе корпуса од 25.8.1944.

¹³ Архив VII бр. рег. С-В-11.587 — Заповијест штаба Расинско-Топличке групе корпуса од 25.8.44.

У овом нападу учествовало је око 11.000 четника.

У то вријеме је 21. српска дивизија затварала правац према Куршумлији, а 5. крајишка са једном бригадом на десној обали Расине према Крушевцу, другом правац Блаце—Разбојна, а трећом правац ка Копаонику, који из долине Ибра изводи преко Мрамора према Брусу.

У 07.00 часова 27. августа, отпочео је концентричан напад четника из свих правца. Нарочито јак притисак био је са правца Трстеника и села Стопања. Око 16.00 часова 2. крајишка бригада је била присиљена да под притиском надмоћнијих снага повије десно крило, повуче се и посједне положаје на линији Плато—Камени-та глава. Непријатељ је заузео Александровац. У исто вријеме један четнички корпус је обилазио 2. крајишку бригаду преко Жељина у правцу Бруса.

Истовремено је отпочео и напад на положаје јединица 6. пролетерске бригаде са правца Крушевца и из долине Расине. Сви покушаји Расинско-топличке групе корпуса, 5. полицијског њемачког пука и дијелова Српског добровољачког корпуса, да са правца Крушевца одбаце 6. бригаду остали су без успјеха. Међутим, избијањем четника у рејон Александровац, на споју између 6. пролетерске и 2. крајишке, лијеви бок и позадина 6. пролетерске били су угрожени, а нарочито 2. батаљон на положајима Илијина глава. У међувремену је прекинута и телефонска веза са штабом дивизије.

Наредног дана је 6. пролетерска бригада, у садејству са 10. бригадом 5. дивизије, одбила напад непријатеља са правца Разбојне. Сви покушаји непријатеља да се пробације у правцу Бруса остали су без успјеха.¹⁴

Штаб Оперативне групе дивизија донио је одлуку да снагама 17. дивизије води маневарску одбрану и пусти четнике дубље у александровачку Жупу, а затим свим снагама пређе у одлучан противнапад.

¹⁴ Зборник том I, књ. 11, бр. док. 95: Извјештај штаба Друге крајишке бригаде од 1.9.1944, бр. док. 178: Извод из Операцијског дневника 17. дивизије; Архив VII бр. рег. С-В-11492: Извјештај штаба 3. јуришног корпуса од 27.8.1944, бр. рег. С-В-1095/1: Депеша штаба 3. јуришног корпуса од 27.8.1944.

Јединице 17. дивизије водиле су 28. августа жестоке борбе у полуокружењу. Нарочито јак притисак непријатељ је вршио на 6. пролетерску и 15. мајевичку, као и на 4. крајишку бригаду, која се налазила на Копаонику. При крају дана 15. и 2. бригада 17. дивизије морале су напустити Брус. Да не би дошло до окружења дивизије, штаб бригаде је маневром јединица у току ноћи посјео повољне положаје Дугин Брег — с. Љубинци и затворио правце према Александровцу и Разбојни.

У 01.00 час 29. августа 1944. штаб Оперативне групе дивизија је издао заповијест за напад,¹⁵ и наредио да:

— Прва крајишка бригада 5. дивизије и 6. бригада 21. дивизије нападну непријатеља општим правцем: село Штитари — село Ратаје и ударе непријатеља у лијеви бок;

— Двадесет прва дивизија без 6. српске бригаде нападне правцем Криви Брод—Ратаје;

— Седамнаеста дивизија без 2. крајишке бригаде напада правцем село Пржановци—Александровац;

— Пета крајишка дивизија, без 1. крајишке бригаде, ојачана са 2. крајишком бригадом, нападне правцем Нераће—Лупоглава, с тим да кридне јединице нападну у 20.00, а остале јединице у 21.00 час 29. августа.

Без обзира на успјех четника и заузимање Александровца и Бруса, обје четничке групације су се нашле у неповољном положају. Зато је командант 4. групе јуришних корпуса, 29. августа 1944., благовремено наредио извлачење главних четничких снага испод удара јединица Оперативне групе дивизија с тим да посједну вододјелницу између Расине и Западне Мораве на положајима: Виљац Поглед—Павлово брдо—Парлог, а расинској четничкој групи да посједне Парлог, с тим да Шумадијска четничка јуришна бригада што дуже и чвршће брани Лупоглав к. 734.¹⁶

¹⁵ Зборник том I, књ. 11, бр. док. 73.

¹⁶ Архив VII, бр. рег. С-В-4460/2: Извјештај штаба Шумадијске јуришне бригаде од 31.8.1944; бр. рег. С-В-6352: Извјештај штаба 5. јуришног корпуса од 31.8.1944; бр. рег. С-В-17124: Извјештај штаба 2. косовског корпуса од 1.9.1944.

Напад партизанских јединица је отпочео на вријеме и одвијао се по плану. Све до избијања пред вододјелницу и положаје главних четничких снага, четници нису пружали јачи отпор, а после краткотрајних окршаја на вододјелници разбијени су и натјерани на повлачење у долину Западне Мораве. Истовремено су се повукли и 5. њемачки моторизовани полицијски пук и одред Српске добровољачке гарде у правцу Крушевца.

Тако су Жупа и Расина поново ослобођене, а за непријатеља заувјек изгубљене.

У борбама од 26. до 30. августа 1944. погинуло је 467 четника, заробљено 87 и рањено је 235. Губици јединица Оперативне групе износили су 13 мртвих, 61 рањени и 6 несталих бораца. Губици 17. дивизије: 10 погинулих и 42 рањена борца.

На достигнутој просторији јединице 6. бригаде су остале све до 6. септембра. Ту су се сређивале, попуњавале и припремале за предстојећа дејства.

Поред младића који су долазили добровољно, преко штаба 17. дивизије из 23. српске дивизије дошло је 2. септембра у бригаду 146 бораца и 6 другарица, а 4. септембра 62 борца и 3 другарице. Већина ових бораца је у претходном периоду ступила добровољно у јединице 23. дивизије, а међу њима је било и оних који су 1941. године припадали Озренском (Нишки Озрен) и Јастребачком партизанском одреду. Било је то велико освјежење за јединице бригаде. И друге бригаде 17. дивизије примиле су нове борце. У бригади је 6. септембра било 695 бораца и 59 другарица.

Комуникацијом Крушевац—Трстеник кретала се 5. септембра око 10.00 часова колона од око 200 камиона Нијемаца, коју је надлијетала једна ескадрила совјетских авиона ЈАК и наносила јој значајне губитке. Чим је примијетио покрет Нијемаца 2. батаљон се помјерио према комуникацији и дејствовао у лијеви бок колоне. Тога дана су јединице 2. и 1. батаљона одбиле и напад једног одреда Српског добровољачког корпуса, који је нападао преко села Горњи Ступањ у правцу Илијинград и обезбјеђивао покрет њемачкој колони која се кретала према Трстенику. Четници су разбијени

и иабачеии у долину Западне Мораве, док је један дио одступио према Крушевцу.

5. ПОНОВО У ДОЛИНИ ИБРА (И ИЗБИЈАЊЕ У ; РЕЈОН ЧАЧКА)

Група дивизија под командом Главног штаба НОВ и ПО за Србију — 2. пролетерска, 22. 23. 24. и 25. — ослободила је почетком септембра градове: Сврљиг, Блаце и Куршумлију. Тежиште дејства пренијела је на комуникације Врање—Ниш и Ниш—Крушевац. Први пролетерски корпус — 1. пролетерска и 6. личка пролетерска дивизија — избио је преко Златибора на лијеву обалу Западне Мораве и припремао се за напад на Ужичку Пожегу и Ужице, док је 12. корпус — 16. и 36. дивизија — форсирао Дрину у рејону Брода, сјеверно од Вишеграда, и преко планине Таре наступао према хсомуникацији Ужице—Бајина Башта.

Постигнути успјеси НОВ и избијање јединица Црвене армије на границе Југославије приморали су Нимце да убрзано повлаче трупе из Грчке, долинама Вардара, Мораве и Ибра према Београду, а Бугаре да свој окупациони корпус повуку из Србије у Бугарску.

Румунија је изашла из Тројног пакта 23. августа и прешла на страну савезника.¹⁷

Продором јаких снага НОВЈ — осам дивизија према Шумадији и пет дивизија према јужном и западном Поморављу, завршена је прва етапа плана Врховног штаба НОВ ПОЈ о преношењу борбених дејстава у Србију. Створени су сви услови да се у садејству са трупама 3. украјинског фронта Црвене армије приступи другој етапи — ослобођењу Београда.

Совјетски Савез је 5. септембра прекинуо дипломатске односе са Бугарском и објавио јој рат, а 8. септембра су трупе Црвене армије из Добруце прешле румунско-бугарску границу и отпочеле наступање на широком фронту преко Бугарске према источној граници Југославије.

¹⁷ Београдска операција, стр. 76—78 и 110—111. Војноисторијски институт, Београд, 1964.

У ноти совјетске владе Бугарској, поред осталог, речено је:

„... могло се очекивати да ће Бугарска искористити овај погодни моменат, и, последије Румуније и Финске, да се одрекне прогерманске политике, да прекине са Немачком и да се придружи антихитлеровској коалицији демократских држава. Упркос свему томе, Бугарска и данас отказује да раскине са Немачком.

На основу тога, Совјетска влада раскида све односе са Бугарском и изјављује да се не само Бугарска налази у *ратном* стању са Совјетским Савезом, у каквим се она у ствари и раније налазила, но и Совјетски Савез од сада ће се налазити у ратном стању са Бугарском”.¹⁸

Под руководством Бугарске радничке партије избио је 9. септембра устанак бугарског народа и образована влада Отеченственог фронта.

У таквој ситуацији је *Врховни* штаб НОВ и ПОЈ наредио штабу Оперативне групе дивизија, 1. пролетерском и 12. ударном корпусу, да што брже продру према сјеверу, овладају масивом Рудник—Суворор, а потом наставе кроз Шумадију и западну Србију према Београду.

Првих дана септембра, на правцу наступања Оперативне групе дивизија у западну Србију и Шумадију, респоред непријатељских снага био је слиједећи: на лијевој обали Западне Мораве од Крушевца до Трстеника четничко Расинско-топличка група корпуса, 2. четнички косовски корпус и 2. њемачки полицијски батаљон; у долини Ибра 3. и 5. пук Руског заштитног корпуса и посљедњи ешелони 21. њемачке брдске дивизије на путу за Ниш; на лијевој обали Ибра, на правцима према Ариљу и Гучи Јаворски и Пожешки четнички корпус, а из Вишеграда преко Ужица, у покрету према Шумадији, 7. СС „Принц Еуген” дивизија.

Да би убрзао покрет, штаб Оперативне групе дивизија издао је 6. септембра наређење за покрет је-

¹⁸ *Внешњаја политика Советског Сојуза в период Отечественной војни, том II, Москва ОГИЗ, 1946, (стр. 182—183) или Петар Вишњић: „Операције за ослобођење Србије 1944.”, стр.*

диница преко Ибра, општим правцем: Жељин—Гоч—Чемерно—Овчарско-кабларска клисура—Рудник.

Пошто је 2. пролетерска дивизија претпотчињена Главном штабу НОВ и ПО Србије, у састав Оперативне Групе дивизија ушла је 21. српска дивизија.

Седамнаеста дивизија је у улози деснокрилне колоне кренула правцем: Александровац—село Гоч—Гуча—Овчарско-кабларска клисура. Двадесет прва дивизија се кретала јужније у правцу Ужичке Пожеге, а 5. крајишка дивизија, као лијевокрилна колона, у правцу Ужица. Шестог септембра, 6. пролетерска бригада је у улози средње колоне 17. дивизије, отпочела покрет правцем: село Велика Врбица—село Гуча и до 19.00 часова избила у Преров, гдје је заноћила. Друга крајишка бригада, као деснокрилна колона, кретала се у исто вријеме и у току дана избила у рејон Добра Вода—Брезјак. Петнаеста мајевичка бригада са штабом дивизије, као лијевокрилна колона, стигла је у току дана у рејон Бурмази—Буково брдо. Шеста пролетерска бригада је избила 7. септембра на десну обалу Ибра, а за њом су се кретали штаб дивизије и 15. мајевичка бригада. Шеста бригада је¹⁹ имала задатак да ликвидира сва упоришта непријатеља на дијелу комуникације у долини Ибра од села Мало Мурје до жељезничке станице Полумир, поруши све објекте и постави обезбјеђење са праваца Рашке и Краљева и на тај начин обезбиједи прелазак штабу 17. дивизије и 15. мајевичкој бригади.

Према прикупљеним подацима до краја дана, на жељезничкој станици Полумир било је свега 40 припадника Руског заштитног корпуса, распоређених у вишеспратне бетонске бункере и друга утврђења за одбрану чвора. До других података о непријатељу извијачка и обавјештајна служба, као ни штаб бригаде, нису дошли у току дана.

Пошто је оцијенио да снаге непријатеља нису јаке, штаб бригаде је одлучио да са 2. и 3. батаљоном ликвидира непријатељско упориште у Полумиру, по-

¹⁹ Архив VII к. 982, бр. док. 1/1.

руши жељезнички мост на Ибру и обезбиједи прелазак осталим снагама.

Међутим, у току вечери, пред сам почетак напада који је предвиђен за 21.30 часова, из Рашке је пристигла жељезничка композиција у којој је било 1.200 Нјемаца на путу за Краљево. На вагонима су биле велике ознаке Црвеног крста, које су Нјемци поставили бојећи се бомбардовања од стране савезничке авијације. Послије кратког задржавања требало је да композиција по реду вожње настави даље.

Пошто је заповијест за напад већ била издата, све припреме извршене и јединице подишле, напад 6. пролетерске је отпочео у заказано вријеме. Послије краткотрајне, али врло жестоке борбе и снажног јуриша, јединице 2. и 3. батаљона нису успјеле да заузму Полумир. Штаб бригаде је одлучио да дијелом снага блокира непријатеља у утврђењу, а главнину оба батаљона пребаци преко Ибра. У току борбе из Рашке је пристигла још једна колона — дијелови 1. брдске њемачке дивизије са коњском запрегом. Пошто су 2. и 3. батаљон прешли ријеку и обрнули фронт, док су двије чете остале на десној обали, у борбу је убачен и 1. батаљон, па је непријатељ био блокиран и није успио да крене даље.

Наредног дана је стигла из Рашке још једна непријатељева колона од 30 до 40 возила, која се послје је краткотрајне борбе са жељезничком композицијом пробила према Краљеву. За њима су кренули и дијелови 21. брдске дивизије на коњску вучу. Непријатељ је у току покрета трпио јаку минобацачку, митраљеску и пушчану ватру са обје стране ријеке, а послје његовог повлачења Полумир је очишћен и прелаз преко моста ослобођен.

Исте ноћи је 2. крајишка бригада, код жељезничке станице Добре Стране, напала на посаду непријатеља, уништила 3 камиона и један мотоцикл, који су били у покрету према жељезничкој станици Полумир, и пребацила се на лијеву обалу Ибра, док су узводно, на лијевом крилу бригаде, јединице 21. дивизије водиле жестоку борбу и дјеломично се пребациле преко Ибра.

У току ноћи 8/9. септембра преко Ибра су се пребацили 1. батаљон Шесте, штаб дивизије и 15. мајевичка бригада.

Према провјереним подацима и извјештају који је штаб бригаде добио у току наредног дана из Краљева, 8. августа је, крајем дана у Краљево стигла композиција у којој је било око 300 мртвих и рањених непријатељских војника. Само на одсјеку прелаза 6. бригаде непријатељ је имао преко 100 мртвих и рањених, а 11 Нијемаца је заробљено. Заплијењено је: 1 пушкомитраљез „шарац“, 50 мина за минобацач и преко 30 пушака. Уништена су 2 камиона.

Бригада је имала 8 мртвих и 17 рањених бораца. Погинули су: командир чете Јован Пригодић, политички комесари чета Стево Филиповић и Боко Пајић, интендант 3. батаљона Леон Папо, Младен Делић и Рајко Гемовић оба из Земуна. Поред осталих, теже је рањен командир чете Мијо Ињац.

Без обзира на јачину непријатеља и положај у којем су се нашле јединице, 6. бригада је овај задатак извршила са успјехом, и била је похваљена од штаба дивизије. О томе у дневнику штаба 17. дивизије и књизи Глиге Мандића: 17. источnobосанска дивизија, на страни 236 пише: „Борци и старешине Шесте пролетерске бригаде показали су велику храброст и сналажљивост. Посебно су се истакли командант бригаде команданти 1. и 3. батаљона и командири чета Мило Ињац и Буро Вученовић“.²⁰

Пошто су прешле Ибар јединице бригаде су се, у току 9. септембра, прикупиле на просторији села Ставово.

Бригада је продужила покрет 10. септембра у 04.00 часа преко планине Чемерно. У току дана се размјестила на просторији села Полижница, 2. крајишка у селу Пропљеница, а 15. мајевичка са штабом дивизије у селу Полиш—Црни Врх.

Пета крајишка дивизија је 10. септембра ослободила Ивањицу. и продужила покрет према Ариљу, а 21. дивизија заузела Гучу.

²⁰ Зборник 1/11, док. бр. 182, стр. 473.

Шеста бригада је 11. септембра продужила покрет и прикупила се до краја дана на просторији села Губеревци, 15. мајевичка у селу Каони, а 2. крајишка на просторији села Брезовица. Штаб дивизије је био у селу Властелице.²¹

Извиђачки дијелови 15. бригаде су у току дана у селу Буковица, заробили 180 мобилисаних младића, са којима су четнички официри изводили обуку. Већина од њих је ступила одмах у бригаду.

Културна екипа 17. дивизије извела је 20. септембра увече успјелу приредбу са културно-забавним програмом у селу Губеревци за борце 6. пролетерске бригаде и народ околних села. Приредба је одржана поводом избијања јединица Црвене армије на југословенску границу, зближавања новопридошлих и старих бораца и повезивања са народом овога краја, који је 1941. био на страни НОБ-е и у њој активно учествовао.

До тада је 1. пролетерски корпус разбио четнике на Јеловој гори и преко Маљена и Повлена надирао према Ваљеву и Лазаревцу, створивши услове за продор Оперативне групе дивизија у Шумацију.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да 13/14. септембра овлада њемачким упориштем на Овчару, док су 21. и 5. дивизија нападале непријатељеве гарнизоне у Пожеги и Ужицу.

Шеста пролетерска бригада је смјенила 2. крајишку бригаду и на сјеверним падинама Јелице планине посјела положаје и затворила правац Чачак—Гуча. Ноћу 13/14. септембра 2. батаљон је извршио демонстративан напад на Чачак, овладао спољном одбраном и пробио се у центар града, али је под притиском око 200 Нијемаца, 150 љотићеваца и 60 припадника Руског заштитног корпуса био присиљен да се до зоре повуче на полазне положаје. Заробљено је шест четника и болница са преко 60 рањеника из борби на Копаонику, која је била смјештена на периферији града. Сви покушаји Нијемаца, љотићеваца, бјелогардејаца и четника да у току 14. септембра одбаце јединице бригаде

²¹ Зборник 1/12, док. 203, стр. 509.

са достигнутих иоложаја остали су без успјеха. Непријатељ је сваки пут одбијен уз велике губитке.

У исто вријеме 15. мајевичка бригада је смјенила јединице 5. крајишке дивизије на просторији Ивањица—Ариље, док се 2. крајишка помјерила према Овчару, ради рушења пруге и пута Чачак—Пожега. Послије врло јаке минобацачке и митраљеске ватре, посада је у поновљеном нападу разбијена, па је у паници побјегла низ окомите падине Овчара према Западној Морави. На улазу у Овчарско-кабларску клисуру 3. батаљон 2. крајишке бригаде напао је њемачку моторизовану колону од 10 возила, од којих је 8 заплијенио: 6 специјалних са великом радио-станицом и два камиона са опремом.

Двадесет прва и 5. дивизија нису успјеле овладати непријатељским упориштима у Пожеги и Ужицу, јер је непријатељ пред сам почетак напада ојачао упоришта јединицама 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, које су се пробиле кроз положаје 37. дивизије са правца Вишеграда.

Из наведеног се може закључити да је дуже ангажовање 21. и 5. дивизије око Пожеге и Ужица одударало од директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ у којој је стајало да Оперативна група дивизија мора што прије да избије на гробен Рудник—Суворор, поред осталог и због тога што је 1. пролетерски корпус већ наступао према Ваљеву и Лазаревцу. У таквој ситуацији су постојали сви услови да јединице 17. и 21. дивизије заузму Чачак и брже продиру према Руднику.

6. ОСЛОБОБЕЊЕ ГОРЊЕГ МИЛАНОВЦА

Сходно наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 14. септембра 1941. да се јединице не ангажују око већих градова у долини Западне Мораве већ да што прије избију на гробен Рудник—Суворор, командант Оперативне групе дивизија је у 14,45 часова 14. септембра наредио покрет преко Западне Мораве према Руднику и Букуљи, с тим да у наступању ослободе Горњи Милановац, Рудник и Аранђеловац.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да из рејона Гуче, 15/16. септембра пређе комуникацију Чачак—Пожега и преко села Горијевница најподеснијим маневром, ноћу 16/17. септембра, овлада непријатељевим гарнизonom у Горњем Милановцу, а потом затвори правац: Чачак—Горњи Милановац и Крагујевац—Горњи Миладиновац и на тај начин обезбиди десни бок Оперативне групе дивизија.²²

У то вријеме су се сјеверно од Чачка, на Љубићу, на правцу наступања 17. дивизије, налазиле снаге Јаворског четничког корпуса. У Горњем Милановцу било је 600 четника и око 120 припадника Српског добровољачког корпуса и припадника недићеве страже. На комуникацији Чачак—Прељина—Горњи Милановац, на положима Брћанске клисуре, било је око 350 четника.

Шеста пролетерска бригада, као деснокрилна колона, прешла је 15. септембра до 19.00 часова без отпора Западну Мораву, између манастира Ваведеније и жељезничке станице Пријевор, и продужила у правцу села Вранић. По избијању на раскрсницу путева између села Вранић и Трбушани, бригада је изненадила око 450 четника Јаворског четничког корпуса, који је био разбијен на Јеловој гори и у покрету за Чачак ту заноћио. Захваљујући помрчини, вјетру и киши, четници су послите краткотрајне борбе успјели да се без већих губитака извуку и побјегну за Чачак. Према изјавама мјештана командант Јаворског четничког корпуса је побјегао само са машинком и у доњем вешу. Убијено је 10, рањено 11, а заробљено 15 четника. Заплијењено је 18 пушака, 1 радио-станица, комора и корпусна архива.²³

Лијевокрилна колона, 2. крајишка, штаб дивизије, 15. мајевичка и позадински дијелови 21. дивизије, прешла је то вријеме Западну Мораву и заноћила на пропсторији Овчар Бања—село Ражићи.

Послије борбе у рејону Вранића, 6. пролетерска бригада је продужила покрет и у току 16. и ноћу 16/17. септембра разбила четнике, овладала Брћанском клисуром и комуникацијом Прељина—Горњи Милановац.

²² Зборник 1/12, док. бр. 38 и 43, стр. 88 и 97.

²³ Зборник 1/12, док. 203, стр. 559.

По избијању на комуникацију бригада се сукобила са групом од око 300 четника, коју је послје краткотрајне борбе развила. Четници су се повукли у Горњи Милановац, а јединице бригаде су порушиле жељезничку пругу на више мјеста, на дијелу од Прељине до Горњег Милановца, у дужини од по неколико стотина метара.

Петнаеста мајевичка бригада је продужила покрет преко села Савинац и напала на гарнизон Горњи Милановац, дуж пута Таково—Горњи Милановац, преко села Брусница, док је 2. крајишка брзим покретом и лијевокрилним обухватом са сјевера пресјекла одступницу четничкој групацији која је покушала да се извуче из Горњег Милановца према Руднику.

У борби која је трајала до поподне ликвидирана је и посљедња група четника која се забарикадирала у тврдим зградама у центру града.

Јужно од Г. Милановца у с. Брћани погинуо је у борби са четницима Буро Вученовић командир 2. чете 2. батаљона, родом из Далмације, а живео у Руми до доласка у бригаду. Погинули су још Богуновић Милан из Руме и Стефановић Милосав из Крагујевца.

У Горњем Милановцу је заробљено 539 четника, недићеваца и љотићеваца, међу којима су била 4 официра и 11 подофицира. Заплијењено је 377 пушака, 3 митраљеза, 8 пушкомитраљеза, 10 пиштоља, око 30.000 метака, 12 товарних коња и 2 кола разног војничког материјала.²⁴

У току припрема за напад на Горњи Милановац, група одабраних бораца 6. пролетерске, наоружана аутоматским оружјем, на челу са обавјештајним официром бригаде Рајком Глигоревићем, пребацила се преко Бријеснице и између Малог и Великог Тујана убацила у позадину четника. Пред сам почетак напада 15. мајевичке бригаде на гарнизон у Горњем Милановцу напала је на четнички штаб, који се налазио у селу Луњевица и изазвала код четника прави метеж и панику. Четници су побјегли у правцу села Враћевшница.

²⁴ Зборник 1/12, док. 203, стр. 559.

За вријеме подилажења јединица и у току напада на Горњи Милановац у бригаду је ступило 57 омладинаца и једна омладинка, од којих је неколико до краја рата израсло у врсне четне и батаљонске руководиоце. Један од њих, Војо Марјановић, постао је кроз кратко вријеме командир вода и најбољи нишанџија на пушкомитраљезу „шарац“, ради чега је и добио надимак „Шарџија“, а Станислав Јовановић, звани Зеца, постао примјеран командир чете. Од њих 57, у борбама до краја рата, изгубило је животе 28. Јуначком смрћу погинула је и другарица Наталија Петровић Ната, референт санитета батаљона, чије име носи Омладински дом у селу Велеречи код Горњег Милановца.

У Горњем Милановцу је 18. септембра одржан велики народни збор, на којем су се окупили мјештани и народ околних села, а навече је одржана приредба са културно-забавним програмом, којој је присуствовао велики број грађана и представници из све три бригаде и приштапских јединица дивизије. Формирана је и команда мјеста. У овом крају револуционарне традиције имају дубоко коријен у народу, посебно међу омладином. Због тога је народ Горњег Милановца и околине врло предусетљиво дочекао партизанске борце. Велику помоћ штабовима батаљона и бригада пружили су политички радници, који су за сво вријеме рата, од краја 1941. године, када су партизанске јединице биле присиљене да напусте Ужице, западну Србију и Шумадију, па све до поновног доласка, остали на овом терену, борили се, политички дјеловали у позадини непријатеља и одржавали везу са народом.

Док је 17. дивизија водила борбу за ослобођење Горњег Милановца и рушила комуникацију у Брђанској клисури, 5. крајишка дивизија је брзим продором избила на гребен Букуље и заузела Аранђеловац, а 21. дивизија сјеверно од Горњег Милановца и заузела Рудник. У таквој ситуацији, 17. дивизија је добила задатак да се помјери према Маљену и обезбиједи позадину главних снага — 1. пролетерски корпус и Оперативну групу дивизија, и дејствује на комуникацију Ужице—Чачак.

Шеста пролетерска бригада је кренула 19. септембра преко Такова у правцу Сувобора. До краја дана размјестила се на просторији Брајића и Горњих Бањана и посјела положаје на Рајцу и гребену Сувобора.

Друга крајишка је у исто вријеме, извршила покрет и размјестила се на просторију Љиг—село Славковица, док је 15. мајевичка, помјерена на просторију Прањани, затворила правце који од Пожеге и Чачка изводе према Такову и Брајићима. Дијелом снага обезбиједила је привремени аеродром у рејону Прањани.

7. ПОКРЕТ И БОРБЕ У РЕЈОНУ КОСЈЕРИН—ЈЕЛОВА ГОРА

Избијањем 1. пролетерског и 12. ударног корпуса на масив Сувобора, Маљена и Повлена, а Оперативне групе дивизија на Рудник и Букуљу, ослобођен је велики дио Шумадије и западне Србије. Ослобођењем Аранђеловца, Лазаревца, Љига, Ваљева, Крупња и Горњег Милановца успостављен је јединствен фронт снага НОВЈ на овом дијелу војишта и створени услови за даља успјешна дејства према главном оперативном стратегијском циљу — Београду, као и за пресијецање комуникација које долином Ибра, преко Краљева и Крагујевца, изводе према Београду.

Ради успјешнијег командовања, одлуком Врховног штаба НОВЈ, ове три групације су ушле у састав Прве армијске групе. Команду над 1. армијском групом преузели су командант 1. пролетерског корпуса Пеко Дапчевић и политички комесар Мијалко Тодоровић.²⁵

Брз продор јединица 1. армијске групе преко Рудника и Сувобора, олакшан је добрим дијелом и борбеним дејством релативно јаким снага НОВЈ у позадини непријатеља — 2. шумадијске НО ударне бригаде, Космајског и Шумадијског НО партизанског одреда, са преко 4.000 бораца, које су прије избијања гла-

²⁵ Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, стр. 88—90; Кут. 28, бр. рег. 1/4—1 и Депеша VIII од 15. 9. 1944.

вних снага водиле успјешне борбе у рејону Рудник—Венчац—Букуља против удружених снага непријатеља—Нијемаца, недићеваца и четника, наносиле им велике губитке и онемогућавале мобилизацију бораца за поуну четничких редова. Велики одјек у народу имао је ослобођење градова, а посебно разбијање њемачких моторизованих колона у рејону Аранђеловца и заробљавање већег броја четничких вођа и кољача из овога краја, као и ослобађање 50 талаца из хотела „Шумадија“, међу којима је било и неколико жена. Пошто су били премлаћени и изнемогли неки од талаца су на носилима пренесени у болницу.

Народ Шумадије је, а посебно омладина, са одушевљењем дочекивао јединице НОВЈ, обавјештавао о покрету, јачини и саставу њемачких и четничких снага ;откривао четничке зликовце и активно учествовао у борбама за ослобођење села и градова.

Нијемци су се, у недостатку снага, определијелили за одбрану појединих упоришта дуж комуникације Краљево—Крагујевац—Београд и комуникације у долини Велике Мораве. Циљ им је био да онемогуће даље наступање јединица НОВЈ према Београду до пристизања јединица групе армија „Е“, које су се повлачиле из Грчке и биле под јаким притиском јединица под командом Главног штаба за Србију и савезничке авијације која је дејствовала по циљевима у долинама Ибра и Мораве.

Пошто су сви прилази са југа према Београду већ 11. октобра били чврсто затворени, њемачко командовање је одлучило да групу армија „Е“ повлачи долином Западне Мораве, лијевом обалом Дрине и долинама ријека Босне и Дрине према сјеверу.

Према заповијести штаба 1. армијске групе,²⁶ 17. дивизија је, као њена резерва, добила задатак да се постави на просторији Косјерић—Прањани, контролише правце који из долине Дрине изводе према Косјерићу и комуникацију Ужице—Бајина Башта, онеспособи комуникацију Ужице—Чачак, извића и прикупља податке

²⁶ Зборник 1/12, док. 99, стр. 243.

о јачини, распореду и покрету непријатеља у гарнизонима Ужице, Бајина Башта, Пожега и Чачак и одржава везу са 21. дивизијом на просторији Горњег Милановца.

Према заповијести штаба 17. дивизије 6. пролетерска бригада је извршила покрет 22. септембра и без већег отпора четника ослободила Косјерић. Послије краћег одмора јединице бригаде су извршиле покрет и размјестиле се на просторију: Рибашевика—Дрмановина—Варда, на комуникацији Ужице—Ваљево. Штаб бригаде, приштапске и позадинске јединице остале су у Косјерићу, а извиђачки вод је упућен на комуникације Ужице—Варда и Дуб—Рогачица, са задатком да извића и прикупља податке о непријатељу.

Приликом покрета према Косјерићу, 1. батаљон, који се налазио у претходници бригаде, разбио је већу групу четника, која се послије разбијања Главне четничке групације на Јеловој Гори и продора 1. пролетерског корпуса преко Сувобора, била прикупила у рејон Хумка, а другу у рејону села Николићи. У Косјерићу је заплијењена четничка радионица за оправку наоружања.

Пошто су јединице бригаде очистиле рејон Јелове Горе, распоређене су на просторији села Каран—Варда—Рибашевина.

На просторији села Душковци—Глумач—Граница била се размјестила 2. крајишка бригада, са задатком да затвори правац од Пожеге према Маљену и поруши комуникацију Пожега—Чачак, док је 15. мајевичка остала у рејону Прањани—Горњи Милановац.

На овој просторији јединице бригаде су остале све до 8. октобра 1944. године. У Косјерићу је формирана команда мјеста и мјесни народноослободилачки одбор. За команданта мјеста наменован је поручник Милован Хрвачевић, замјеник команданта 3. батаљона, а наредних неколико дана формиран су народноослободилачки одбори у свим већим селима. У овом кратком периоду јединице бригаде су биле свакодневно ангажоване на прогањању мањих група четника које су се кретале око Јелове Горе, Варде и Буковица.

При штабу дивизије поново је 25. септембра формиран средњи партијски курс, који су похађала 32 друга и 3 другарице из састава чета и батаљона, од којих 13 из 6. пролетерске бригаде. У исто вријеме на интендантски курс при штабу 1. армијске групе упућена су из 6. бригаде 3 економа чета и 1 интендант батаљона.

Двадесет шестог септембра из 17. дивизије отишао је на нову дужност начелник штаба, потпуковник Вукашин Суботић, а на његово мјесто именован је мајор Ратко Вујовић, до тада командант 15. мајевичке бригаде.²⁷

За попуну јединица 17. дивизије штаб 1. армијске групе упутио је 28. септембра 311 бораца и 16 другарица, а из 1. пролетерске дивизије 33 војна и политичка руководиоца. Од њих је у 6. бригаду распоређено 145 бораца, 6 другарица и 20 руководиоца, међу којима Срето Трикић, Гавро Јарић, Бранко Љиљак, Дмитар Латиновић, Богдан Латиновић, Стојан Плавша, Митар Кубурић, Мићо Керкез и други.

У овој групи новоприспјелих бораца били су борци из Космајског и Шумадијског одреда и омладинци добровољци.

Истог дана за попуну 1. коњичке бригаде 1. армијске групе из састава 6. бригаде упућено је 15 бораца.

С обзиром на велики прилив бораца и долазак командног кадра из 1. пролетерске дивизије, на предлог штаба бригаде, штаб 17. дивизије је одобрио формирање 4. батаљона. Формирање је обављено у Рибашевини, а у састав батаљона су ушле слиједеће јединице:²⁸

— из 1. батаљона, 1. чета без 2. десетине 2. вода;

— из 2. батаљона, 2. чета, без 1. десетине 2. вода, и

— из 3. батаљона 1. чета, без 1. десетине 1. вода.

За команданта батаљона одређен је капетан Срето Трикић, за замјеника команданта капетан Гавро Јарић, за политичког комесара Славко Крстић, до тада комесар чете у 2. батаљону, а за замјеника политичког комесара Пеко Алфонс. Истом наредбом Милован Хр-

²⁷ Зборник 1/2, док. 19 и 108, стр. 243 и 267.
1 ²⁸ Архив VII, к. 989, док. бр. 10/4.

вачевић, који је привремено био на дужности команданта мјеста у Косјерићу, распоређен је на дужност оперативног официра у штабу бригаде.

Формирању батаљона, које је обављено на свечан начин, присуствовали су мјештани села Рибашевина и чланови штаба бригаде. Послије формирања батаљон је задржан у бригадној резерви.

По наређењу штаба дивизије, расформирана је 1. октобра и бригадна болница. Од њеног људства формирана је бригадна амбуланта у којој су се задржавали рањеници за чије лечење није било потребно више од 10 дана.

Тога дана штаб бригаде је обавијештен да су јединице 3. украјинског фронта Црвене армије код Кладова и Неготина прешле на југословенску територију, што је изазвало одушевљење међу борцима и старјешинама.

Народ овога краја, и поред терора окупатора и домаћих издајника, остао је вјеран демократским традицијама и социјалистичким идејама које су у овом крају и цијелој Србији посијали Димитрије Туцовић и његови другови, и одакле су 1941. зрачиле нове идеје и стварани планови о новој Југославији. Сви зборови и конференције по селима били су добро посјећени, а сарадња команди јединица и органа нове народне власти била је врло добра. О томе би се могло навести више примјера.

Један од њих је излазак ћака, професора и наставника из Ужица у јединице 6. бригаде. Наиме, у вријеме доласка бригаде у ужички крај, у Ужицу су се налазили ћачки избјеглички домови „Црвени крст“ и „Коштица“. У њима су били смјештени младићи и дјевојке који су са својим породицама 1941. године интернирани од стране окупатора из других крајева Југославије и они који су побјегли од усташког покоља и терора у Србију. Били су то ћаци 5. и 6. разреда гимназије. Један број ових младића и дјевојака премјештен је крајем 1943. и у првој половини 1944. из Врњачке бање у Ужице. Међу ћацима оба дома било је више напредних омладинаца и чланова СКОЈ-а. У то вријеме управник дјечијег дома „Црвени крст“ био је учитељ

Милорад Давидовић, члан КПЈ још од 1939. године и члан Среског комитета КПЈ у Осијеку. Са Давидовићем у домовима су радили Гојко Шкоро и Бранислав Бабић као васпитачи, и Цветко Брајевић као инструктор.

Везу са овом групом, преко Антонија Мијатовића, одржавао је Милан Вилић у току окупације секретар Окружног комитета за Ниш. Прије доласка јединица 17. дивизије преко ове везе је отишло 10 омладинаца у партизане, међу њима и Никола Еулум, док је једнаестог — Мирослава Јелића, ћака 6. разреда гимназије, ухватила четничка тројка, одвела на Златибор и 10. октобра заклала.

Постојала је опасност да сви напредни омладинци буду ликвидирани. Сем тога четничка команда је била донијела одлуку да ћаке оба дома мобилише и одведе у састав Златиборског четничког корпуса.

Пошто су Давидовић, Шкоро и Бабић дознали за намјере четника преко једне другарице (Крстић сада Шкоро) службеника експозитуре комесаријата за избјеглице у Ужицу, предложили су управнику оба дома да се дјeca привремено распусте и да се прикупе почетком септембра. Предлог је усвојен и тако је намјера четника пропала.

Ноћу 29 /30. септембра, по директиви Давидовића, Шкоро, Бабић, Брајевић и Бела Марјановић неопажено су изашли из Ужица. На путу за Јелову гору дошли су у штаб 2. батаљона 6. бригаде и јавили се команданту Ради Чорку. Предложили су му да заједничком акцијом све младиће-ћаке, васпитаче и службенике домова, који желе да се сврстају у редове НОВ, извуку из Ужица. Заједнички су разрадили план. Пошто је ноћ била тамна и падала слаба киша, у први сумрак једна чета 2. батаљона, на челу са замјеником комесара батаљона Пеком Алфонсом неопажено је дошла у двориште дома „Коштица" у којем су ћаци оба дома били спремни за полазак. У вријеме када се чета налазила у дворишту и на прилазима дома на обезбјеђењу, кроз Ужице је прошла њемачка колона од 93 возила на путу из Чачка за Вишеград. Затим се чета са 28 ћака и 4 омладинке повукла и дошла у састав батаљона. Наредне

ноћи акција је поновљена. Са четом је изашло још 25 ђака са којима и управник дома Милорад Давидовић. Давидовић је по доласку у бригаду за врло кратко вријеме постао политички комесар чете. Погинуо је 28. јануара 1945. у селу Хасе код Бијељине, као политички комесар чете, заједно са својом другарицом Душанком, борцем 6. пролетерске бригаде, која је са њим изашла из Ужица.

У наредних неколико дана, преко ове везе, у јединице 6. пролетерске бригаде из Ужица и околних села дошло је још 30 бораца, првенствено радника. Од 60 ђака и васпитача који су изашли из Ужица, 30 је погинуло до краја рата у редовима 6. пролетерске. Из редова ужичких ђака, који су том приликом ступили у 6. пролетерску бригаду израсло је неколико врских руководиоца, политичких радника и виших официра ЈНА.²⁹

У вријеме док су се јединице бригаде реорганизовале, у рејону Јелове Горе, Варде и Буковика појавиле су се 5. октобра веће групе четника. Брзом интервенцијом 2. и 3. батаљона четници су натјерани у бјекство према Повлену, Бајиној Башти и планини Тари.

Једна чета 3. батаљона за вријеме чишћења терена спустила се из Варде у рејон Рогачице, где је остала цијели дан. Пошто су сазнали да су то борци 6. пролетерске бригаде, мјештани са лијеве обале Дрине дошли су у Рогачицу да их поздраве. Тако су демантоване велике лажи непријатеља, које је ширио у народу овога краја, да је 6. источнбосанска бригада уништена још у седмој непријатељској офанзиви.³⁰

У батаљонима су 3. октобра формирани радни водови, чији је задатак био да припремају храну и поправљају одећу и обућу. У сваком воду било је по 20 бораца. Реорганизована је и бригадна интендантура, у којој су била 32 борца.

Ноћу 6/7. октобра дијелови 1. и 4. батаљона извршили су демонстративан напад на Ужице. У граду је настала паника, а једна моторизована колона од неко-

²⁸ Зборник 1/13, стр. 141.

³⁰ Зборник 1/12, док. 99 и 108, стр. 243 и 267.

лико камиона, на коју је на излазу из Ужица отворена шгтраљеска ватра, иобјегла је ирема Пожеги.

8. БОРБЕ ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ КРАГУЈЕВЦА

Првих дана октобра јединице 3. украјинског фронта, у садејству са јединицама 14. корпуса НОВЈ, наступале су преко источне Србије према долини Мораве. Прва армијска група НОВ налазила се на просторији Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево—Суворор, водила борбу и припремала се за даљи продор према Београду, а јединице 12. корпуса у рејону Цера и Лознице наступале су према Шапцу. Избијањем овако јаких снага у Шумадију и западну Србију и на комуникацију Краљево—Крагујевац—Београд, на дијелу Топола—Младеновац, створени су услови за бржи продор према Београду. Тиме су биле угрожене комуникације које од Скопља, преко Ниша и Краљева, воде за Београд, а преко којих је њемачка команда за Југоисток одржавала везе између јединица за одбрану Београда и снага групе армија „Е” које су се повлачиле из Грчке.

На положајима испред 1. армијске групе налазиле су се снаге њемачке армије групе „Србија”, које су браниле прилазе Београду, и комуникације Краљево—Крагујевац—Београд и Ниш—Младеновац—Београд. Дио снага ове групе бранио је комуникацију Крушевац—Краљево. У саставу армијске групе „Србија” налазиле су се слиједеће јединице:

— дијелови 7. СС „Принц Еуген” и 117. ловачке дивизије, која је пристизала из Грчке преко Краљева и Крагујевца у Београд; 1. пук дивизије „Бранденбург”; пук „Тврђава Београд”; 5. пук за осигурање жељезница; два пука Руског заштитног корпуса (РЗК); дијелови 2. и 3. полицијског добровољачког пука и више самосталних батаљона³¹, те 1. и 2. пук Српског добровољачког корпуса, док су се у зони 12. ударног корпуса на-

³¹ Јуришни батаљон 2. оклопне армије, Падобрански батаљон „Бранденбург”, 202. оклопни батаљон, 837. батаљон за осигурање, као и неколико ланденшицен батаљона.

лазили: четничка 4. група јуришних корпуса, Церско-мајевичка група корпуса; 3. пук Српског добровољачког корпуса и дијелови Српске добровољачке страже, које је помагао 5. СС полицијски моторизовани пук; те 3. пук белогардејског Руског заштитног корпуса и 595. моторизовани батаљон пољске жандармерије.³²

Док су се јединице 17. дивизије налазиле у рејону Косјерић—Варда—Јелова гора—Прањани, вршиле попуну људством и реорганизовале се; затварале правце који из рејона Западне Мораве изводе према Ваљево и Суворобу дејствовале на комуникацији Ужице—Пожега—Чачак, 5. дивизија је водила жестоке борбе у рејону Топола—Аранђеловац—Венчац и Букуља, а Двадесет прва на комуникацији Прељина—Горњи Милановац—Рудник. Двадесет првог септембра 7. СС „Принц Еуген“ дивизија и 2. батаљон 5. полицијског њемачког пука, брзим продором из Чачка преко Прељине заузели су Горњи Милановац, а 22. септембра Рудник и Тополу. Вјештим маневром и снажним противнападом 21. дивизија је поново одбацила непријатеља и 23. септембра ушла у Горњи Милановац. Покушај 7. СС дивизије, 5. полицијског пука и 1. пука дивизије „Бранденбург“, уз подршку 202. оклопног батаљона и садејство са четницима, да 28. септембра потисну 5. крајишку дивизију и заузму Аранђеловац остао је без успјеха, а непријатељ је у овој борби претрпио велике губитке. По завршеној борби 7. СС дивизија је упућена према Нишу, а одбрану у рејону Топола преузео је 14. брдски ловачки пук, ојачан са једном дивизијом

³² Архив VII, к. 43, бр. рег. 2/1: Послератна изјава генерала Фелбера, к. 76А, бр. рег. 57/3а: Послератна изјава генерала Меј Андреаса, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 332; Телеграм команде Југоистока од 8. 9. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 93, снимак 355—62: Дневни извјештај команде Југоистока од 9. 9. 1944, микрофилм НОВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 678—82: Дневни извјештај команде Југоистока од 17. 9. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 770—82: Дневни извјештај команде Југоистока 19. 9. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-314, филм 32, снимак 104; Телеграм команде Југоистока од 15. 9. 1944; Павле Бабац: „Операције Прве армијске групе у западној Србији од 21. септембра до 14. октобра 1944. године“, Војноисторијски гласник, 6/1956, стр. 60.

7. артиљеријског пука и дијеловима дивизије „Бранденбург“.³³

Неуспјехом акције успорен је покрет дијелова 4. СС полицијске оклопне дивизије и 18. брдског полицијског пука с југа према Београду. Нијемци су били приморани да сав саобраћај пребаце на долину Велике Мораве, од Ниша, преко Смедерева, према Београду.³⁴

У таквој ситуацији, а ради повезивања са јединицама Црвене армије, које су предњим дијеловима избиле у долину Мораве, штаб 1. армијске групе је наредио да се све дивизије помјере напријед.

Седамнаеста дивизија добила је задатак да се помјери у рејон Рудник—Доња Шаторња—Горња Трешњевица.³⁵

Према заповијести штаба 17. дивизије, јединице 6. пролетерске бригаде су ноћу 7/8. септембра неопажено напустиле положаје које су држале према Ужицу и кренуле усиљеним маршем преко села Душковци и Прањани за Горњи Милановац. Са бригадом се кретао и штаб 17. дивизије. Испред 6. бригаде кретале су се свака својим правцем 15. мајевичка и 2. крајишка. У току покрета измијењен је задатак 17. дивизије. Наредено је да дијелом снага смијени јединице 21. дивизије и затвори правце који из Чачка и Крагујевца изводе према Горњем Милановцу и Руднику. Пошто је избила у рејон Горњег Милановца 6. пролетерска бригада је смјенила јединице 21. дивизије и заузеле положаје:

— Први батаљон: В. Вујан—Јасике и затворио правац од Кнића;

— Трећи батаљон: с. Брћани—Змајевац и затворио правац од Прељине;

³³ Архив VII, к. 11, рег. бр. 10/1: Заповијест штаба 14. СС пука од 27. 9. 1944, бр. 14/19: Историјат 7. СС дивизије, к. 782А, бр. рег. 44/3: Извјештај штаба 5. дивизије од 23. 10. 1944. микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 193, симака 962—5: Дневни извјештај команде Југоистока од 26. 9. 1944; Зборник 112, бр. док. 201: Извод из Операцијског дневника штаба 1. пролетерског корпуса.

³⁴ Архив VII микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 285, снимак 632.
³⁵ Зборник 1/13, док. бр. 53 — заповијест штабу 17. дивизије.

— четврти батаљон у рејону села Доња Врба и затворио правац од Крагујевца;

— Други батаљон у селу Велереч, а штаб бригаде у Горњем Милановцу.

Тек што су јединице, последије врло напорног дводневног марша, запосјеле положаје, штаб 17. дивизије је наредио даљи покрет бригаде према комуникацији Крагујевац—Топола.³⁶ Пошто су јединице бригаде избиле у рејон Врачешница—Рамача—Страгари, почеле су се утврђивати. Према Крагујевцу и Книћу упућени су извиђачки органи са задатком да прикупљају податке о јачини, саставу и покретима непријатеља.

Друга крајишка је у исто вријеме посјела пут Крагујевац—Топола и утврђивала положаје у рејону раскрснице путева села Чумић—Страгари и Рамача—Чумић. Петнаеста мајевичка пребацила се источно од пута Крагујевац—Топола, запосјела путеве Рача—Цероваци и Цероваци—Чумић и затворила правац према Крагујевцу.

Истовремено су се јединице 21. дивизије пребациле преко пута Крагујевац—Топола и припремале за напад на непријатеља у рејону Велика Плана. Пета дивизија је посјела путеве Младеновац—Паланка и Паланка—Топола и вршила припреме за ослобођење Смедеревске Паланке и Тополе.

Десетог октобра Врховни командант НОВ послао је команданту 1. армијске групе директиву, у којој се каже:

„Најкасније 11, а ако је икако могуће и данас 10 ов. мј. Твоје јединице требало би да се сретну са јединицама Црвене армије код Паланке, Велике Плана, Доње Раче или код Брзана, где су се већ јуче пребациле преко Мораве претходнице Црвене армије. Једно одељење Црвене армије налази се на пола пута између Крагујевца и Брзана као побочна заштитница. Једно одељење налази се код Мале Плана, а главнина ће вјероватно већ данас стићи на ово мјесто.

Овдје ће Твоје јединице бити посађене на камионе и брзо кренути у правцу Београда. У том правцу крећу крупне снаге Толбухина са једним ојачаним тенковским корпусом. Једна Твоја дивизија мора по сваку цијену бранити комуникацију Крагујевац — Топола. Шаљите

³⁶ Зборник 1/13, док. 76 и 83, стр. 189 и 207.

хитно брза извиђачка одељења напријед ради контакта са дијеловима Црвене армије. Све ове операције су у споразуму са Толбухином са којим држимо тијесан контакт. Политички је важно, а то је и моја жеља, да наше јединице прве уђу у Београд."³⁷

Истог дана, око 22.00 часа, штаб 17. дивизије је до-био од штаба 1. армијске групе наређење, у коме се каже:

„... по сваку цијену држите комуникацију Крагујевац — Топола. Одељења Црвене армије налазе се између Брзана и Крагујевца. Упутите један Ваш батаљон да се споји са тим дијеловима. У Тополи се налази њемачки гарнизон од 700 војника са којима једна Крајишка бригада води борбу. Пеко"³⁸

У вези са тим штаб 17. дивизије је наредио штабовима 15. и 2. крајишке да одмах упуте по једну чету са задатком да успоставе везу са предњим одјељењем Црвене армије.

Батаљони 6. бригаде помјерили су се напријед 11. октобра и посјели положаје: 1. батаљон у рејону села Добрача; 2. батаљон села Рамача и Кнежевац; 3. батаљон село Велики Шењ—Дрењак; 4. батаљон је био у селу Угљаревац у бригадној резерви, а штаб бригаде, позадински дијелови и бригадна амбуланта у Угљаревцу.

Једанаестог и 12. октобра 117. ловачка њемачка дивизија са правца Крагујевца је нападала моторизованим колонама на положаје 15. мајевичке бригаде и на положаје 2. крајишке бригаде са правца Тополе, али је сваки пут уз велике губитке одбијена. Захваљујући упорној одбрани 15. и 2. крајишке, прекинуте су везе између њемачких снага у Крагујевцу и Тополи.

Друга крајишка бригада је дијелом снага 12. октобра садејствовала у нападу на њемачко-четнички гарнизон у Тополи са 10. бригадом 5. крајишке дивизије и 14. мотострељачком бригадом Црвене армије.

Спајањем дивизија 1. армијске групе НОВЈ и јединица 3. украјинског фронта совјетска армија у рејо-

⁸⁷ Зборник 1/13, док. 97.

- ³⁸ Архив VII, к. 37, док. бр. 3/35—2. Н. -

ну Смедервска Паланка—Топола—Младеновац, одступница Њемцима према Београду је пресјечена.

Борбеним дејствима у рејону Крагујевца обезбијеђен је главним снагама маневар према Београду, док је њемачка армијска група „Е“ присиљена на повлачење долином Западне Мораве према Вишеграду.

За извршење тог задатка биле су одређене 17. источнобосанска НОУ дивизија и 93. и 113. стрељачка дивизија 68. стрељачког корпуса Црвене армије.

Да би одржали мостобран у рејону Чачак—Краљево—Крагујевац и омогућили повлачење снагама групе армија „Е“ преко Косова, долином Ибра и Западне Мораве преко Ужица и Вишеграда на лијеву обалу Дрине, њемачка команда је формирала 14. октобра 34. армијски корпус од снага које су се повлачиле преко Велике Мораве из источне Србије, са тежиштем одбране у рејону Крагујевца.

За одбрану Крагујевца Нијемци су формирали борбену групу „Фишер“, а ангажоване су биле слиједеће јединице: дијелови 7. СС „Принц Еуген“, 117., 181. и 297. њемачке дивизије; два батаљона 1. брдске дивизије; као и мањи број морнара и авијатичара — укупно око 6—7.000 војника са 25 тенкова, око 100 топова и минобацача и неколико батерија двоцијевних и четвороцијевних противавионских топова и неколико авиона.

Нијемци су око Крагујевца организовали два појаса одбране са системом утврђења на свим прилазима граду, бетонским и дрвено-земљаним бункерима, који су били повезани рововима и саобраћајницама. Испред ровова су поставили минска поља и неколико редова бодљикаве жице. На свим важним путевима на улазу у град и по дубини одбране, на раскрсницама и појединим блоковима тврдих зграда, организовали су чворове одбране, а у граду су на неколико мјеста формирали покретне моторизоване одреде за интервенцију на угроженим правцима, и све то увезали у јединствен систем ватре и отпора.

Спољни појас одбране протезао се линијом: село Доња Сабанга—село Буковоро—Котријане—село Машић—село Јовановац—село Петровац—село Дивос-

тин—Врлетина страна—Змајевац—село Драгобраћа—село Грошница.

У току ириирема за напад на Крагујевац, долином Западне Мораве, са обе стране ријеке, од Крушевца преко Трстеника, наступале су 2. пролетерска дивизија НОВ и 223. стрељачка дивизија 64. корпуса Црвене армије.

Под притиском 45. дивизије 14. корпуса НОВ и јединица 64. корпуса совјетске армије, Нијемци су 13. октобра напустили Параћин и Нуприју, а 17. октобра пошто су минирали све мостове и пријелазе на ријеци Билици, били су присиљени да напусте и Јагодину (Светозарево).

Планом напада на непријатељев гарнизон у Крагујевцу предвиђено је да 93. стрељачка дивизија обухватом са сјеверозапада, 113. стрељачка дивизија са југоистока и 17. дивизија НОВ са сјевера изврше концентричан напад, ослободе град, а потом наступају према Краљеву и Чачку.³⁹

Штаб 17. дивизије је 13. октобра у 13.00 часова издао заповијест за напад.⁴⁰ Шеста бригада је добила задатак да се са три батаљона помјери на просторију Велика коса—Рогојевац—Змајевац и затвори правце Кнић—Страгари и Крагујевац—Враћевшница, да у току борби за Крагујевац нападне непријатеља и ослободи Кнић, а потом да се постави на просторију Бумбарево Брдо—Кнић—Гружа и чврсто затвори комуникације које из долине Западне Мораве преко Груже и Кнића изводе према Крагујевцу. Са једним батаљоном требало је да обезбиједи дивизијску болницу у селу Страгари.

Петнаеста мајевичка бригада је добила задатак да, чим јединице совјетске армије крену у напад, са просторије села Церовац—Десиморовац наступа правцем село Поскурица—Велико брдо, и у садејству са јединицама совјетске армије ослободи Крагујевац, а потом преузме гарнизону службу. Друга крајишка бригада је остала и даље на положајима у ширем рејону Чумић—Овсиште у резерви 17. дивизије. Моторизована колона

³⁹ Београдска операција, стр. 257.

⁴⁰ Зборник 1/13, док. 154, стр. 357.

Нијемаца је, 13. октобра иредвече извршила напад на путу Крагујевац—Топола а пошто је дочекана снажном ватром 15. бригаде била је присиљена да се врати у Крагујевац.

На просторији села Церовац—Лужница, 13/14. октобра, пристигли су један пјешадијски и један артиљеријски пук 113. дивизије Црвене армије. Планом је било предвиђено да ове снаге нападају са линије села Петровац—Јовановац према центру града, и садејствују са 15. мајевичком бригадом.

Око 10.30 часова 14. октобра, 1. чета 1. батаљона 6. пролетерске бригаде, на челу са командиром чете Стојаном Плавшом и политичким комесаром Орханом Топчићем, сусрела се са јединицама Црвене армије у рејону села Велики Шењ. Био је то дуго очекивани сусрет бораца и старјешина двије савезничке армије, које су се од почетка рата 1941. заједнички бориле за исте циљеве. Срели су се борци совјетске армије са борцима НОВЈ, који су им 1941. први притекли у помоћ и разбуктали пламен отпора у дубокој позадини хитлерове „непобједиве“ армије. Стигли су браниоци Москве и Стаљинграда, који су на леђима хитлерових фашиста дошли до Крагујевца, ломећи све отпоре на свом побједоносном путу и наносећи смртоносне ударце заједничком непријатељу. Дошли су уз сагласност Врховног команданта и Националног комитета Југославије да помогну борцима НОВ при ослобођењу Београда.

Борце 6. пролетерске бригаде су наредних дана радознало посматрали борце јединица совјетске армије. На изразима њихових лица и држању у борби примјећивали су њихову непоколебљиву вјеру у побједу, висок морал на једној, али и велики замор на другој страни. Није било времена да се тај дан организовано и свечано заједнички прослави, јер су и једни и други одмах кренули да удруженим снагама ослободе Крагујевац. У одлучујућем обрачуну са непријатељем, посљедњег дана борбе за ослобођење Крагујевца, борце 6. бригаде је посебно обрадовало дејство артиљерије за непосредну подршку, а нарочито смртоносни рафали вишецијевних „каћуша“.

Сусрет са борцима совјетске армије увећао је снагу и вјеру у побједу код бораца 6. пролетерске бригаде, што је вишеструко коришћено, не само у припремама и борби за Крагујевац већ и касније. Поводом сусрета са борцима совјетске армије штаб 6. пролетерске бригаде је, истога дана, послао телеграм Врховном команданту другу Титу, штабу 1. армијске групе и борцима совјетске армије.

Пошто је требало да се борци бригаде у овом нападу сусретну са јаким њемачким снагама и нападно на добро организован систем одбране, у свим јединицама бригаде извршене су, пред почетак напада, свестране припреме. Свим старјешинама бригаде скренута је пажња на добру сарадњу, садејство и одржавање везе са командама и јединицама совјетске армије, посебно ноћу, како не би дошло до међусобне борбе.

С обзиром на прилив великог броја нових бораца и младих старјешина, и на карактер добро организоване одбране Нијемаца, извршене су и најнепосредније припреме за заузимање појединих објеката. Са свим старјешинама, почев од десетара, извршено је извиђање непријатељевих положаја и усаглашени су задаци по јединицама и објектима. Формиране су групе бомбаша и групе за савладавање жичаних препрека и прављење пролаза у минским пољима и објашњен је начин њиховог савладавања. Ове групе су биле састављене од најбољих бораца, прије свега добровољаца, међу којима се јавио велики број омладинаца који до тада нису ни учествовали у жешћим борбама. Одређене су и јединице за убацивање и дејство у позадини непријатељских положаја.

Утанчано је и дејство и подршка минобацача и артиљерије са јединицама пјешадије.

Сви борци бригаде упознати су са злочинима које су Нијемци починили 1941. године, не само у Крагујевцу већ и у осталим градовима Србије: Краљеву, Чачку, Нишу, Горњем Милановцу и другим мјестима, у којима су поубијали по неколико хиљада недужног слободарског српског становништва.

До краја дана, 14. октобра, све јединице су подишле спољњем појасу одбране непријатеља, а у 20.30 часова, послије краткотрајне артиљеријске припреме, отпочео је општи напад.

Пошто на правцу Дивостин—Крагујевац, до почетка напада није стигао пук совјетске армије, како је било планирано, штаб 17. дивизије је измјенио задатак 6. пролетерској бригади. Други батаљон је добио задатак да напада дуж пута Дивостин—Крагујевац, а десно од њега преко села Станови, 3. батаљон. До краја дан, 15. октобра, 2. и 3. батаљон овладали су селима Мале Пчелице и Станови, гдје су заустављени. Други батаљон је одржавао везу са јединицама 15. мајевичке бригаде, која је нападала на правцу села Деси-мировац—Виногради.

У исто вријеме је 1. батаљон кренуо из рејона села Рогојевац, избио у рејон раскрснице путева код села Драгобраћа, посјео тунел и превој Вучковица и чврсто затворио правце од Краљева и Кнића према Крагујевцу.

Непријатељ је у неколико наврата покушао да одбаци батаљоне 6. пролетерске бригаде са достигнутих положаја, али није успио захваљујући упорности бораца и добрим припремама.

Око 16.00 часова 1. батаљон је напао на жељезничку станицу Драгобраћа, у којој се затекао мјешовити воз, запалио 19 цистерни нафте и 2 вагона војне опреме. Убијено је 18 Нијемаца.

Све јединице су 16. октобра продужиле напад. Непријатељ је пружао жилав отпор на спољњем појасу одбране. Око 10.00 часова, 16. октобра, на положаје 6. пролетерске бригаде пристигле су јединице 51. пука 93. стрељачке дивизије совјетске армије. У току дана извршене су припреме за заједнички напад. Према договору штаба 6. пролетерске бригаде са командантом 51. пука, на споју између 2. и 3. батаљона Шесте, у борбу су уведена два батаљона 51. пука совјетске армије. Главни удар нанесен је дуж пута Дивостин—Крагујевац, преко Шумарица. У првом јуришу батаљони су успјели да пробију одбрану непријатеља на неколико мјеста, али су били одбијени. Напад је обновљен

крајем дана, али без већих резултата, па су батаљони били присиљени да се повуку на положаје до којих су доспјели у првом нападу.

За то вријеме је 1. батаљон напао на жељезничку станицу Кнић, растјерао посаду Нијемаца и четника и запалио композицију воза од 10 вагона ратног материјала. Одмах пошто је окончана ова акција, једна њемачка моторизована колона, од 40 камиона и неколико тенкова, покушала је да се од Краљева пробије према Крагујевцу. Захваљујући упорној одбрани 1. батаљона непријатељ је био присиљен да се повуче према Краљеву.

Пошто је постојала опасност да непријатељ интервенише са јачим снагама са правца Краљева, као и да снаге из опкољеног Крагујевца покушају да се пробију према Краљеву, команданти 51. пука и 6. пролетерске бригаде, су се договорили да један батаљон 51. пука и 3. батаљон 6. пролетерске бригаде тежиште борбе пренесу на комуникацију Крагујевац—Краљево и још чвршће затворе обруч. У том погледу су издали наређење и предузели одговарајуће мјере.

У међувремену је 15. мајевичка бригада, у садејству са једним пуком из састава 113. стрелачке дивизије и уз подршку артиљерије, заузела Велико брдо, Винограде и Сушичко поље, али су обе јединице на улазу у град дочекане снажном одбраном противника.

У току 17. и 18. октобра 2. и 3. батаљон 6. бригаде, у садејству са батаљонима 51. пука и уз подршку артиљерије, пробили су одбрану непријатеља на правцу Дивостин—Крагујевац, преко Шумарица. Покушаји непријатеља да одбаци 2. и 3. батаљон Шесте и батаљоне 51. пука и ослободи комуникацију Крагујевац—Краљево нису успјели.

Истовремено је 15. мајевичка бригада заузела аеродром, а јединице 113. дивизије овладале су рејоном село Мечковац—Кошутњачки вис—Мотино брдо. Непријатељ се повукао у центар града, одакле је, користећи раније утврђене четврти и тврде објекте, пружао жилав отпор.

Штаб 6. пролетерске бригаде је привукао 4. батаљон и, у току ноћи 17/18. септембра, увео у борбу на

споју између 2. батаљона 6. и 15. бригаде, дуж пута Дивостин—Крагујевац.

Бочним дејством 4. батаљона и фронталним дејством јединица совјетске армије, 6. и 15. бригаде, Нијемци су били присиљени на повлачење.

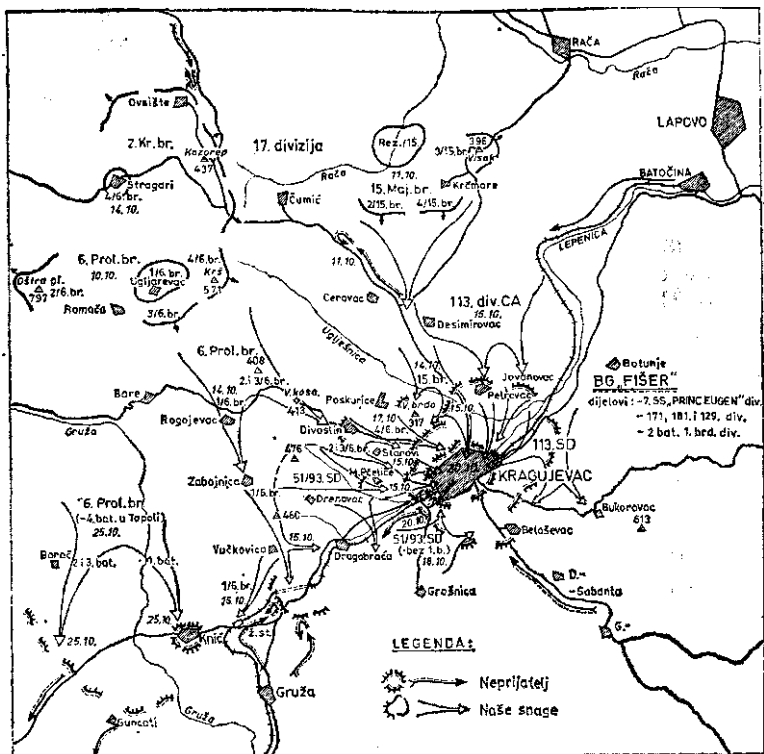
Деветнаестог октобра 2. и 3. батаљон 6. бригаде и два батаљона 51. пука совјетске армије, водили су цио дан жестоку борбу са групом која се пробијала према Краљеву састављена од дијелова 14. пука 7. СС дивизије и 749. пуком 117. дивизије, непосредно на излазу из Крагујевца. У исто вријеме 1. батаљон је водио борбу са моторизованом колоном Нијемаца, која се кретала из Краљева према Крагујевцу с намјером да помогне извлачење снага из Крагујевца.

Тек крајем дана дијелови 14. и 549. њемачког пука успјели су, уз велике губитке, да се пробију према Краљеву, док је главнина била присиљена да се повуче у Крагујевац.

Деветнаестог октобра, на лијево крило бригаде, на одсјеку напада четвртог батаљона, стигла је једна чета од 7 тенкова Т-34 и два одјељења „кађуша“, које су у први сумрак неутралисале непријатељске ватрене тачке. У току ноћи 19/20. октобра извршене су све припреме, а рано 20. октобра, послје снажне артиљеријске припреме уз подршку тенкова и артиљерије, све јединице су кренуле у напад за ослобођење Крагујевца.

Батаљон 51. пука и 4. батаљон 6. бригаде, уз подршку тенкова, напали су од Дивостина дуж пута, и у садејству са 15. бригадом, која је наступала преко Винограда, продирали су према центру града до градског парка, али су заустављени снажним отпором непријатеља. Трећи батаљон и дијелови 51. пука нападали су дуж пута Драгобраћа—Крагујевац. Након двочасовне борбе непријатељ је извршио противнапад и одбацио их на полазне положаје.

У току 20. октобра непријатељ је сужавао фронт, постепено се повлачио и упорно бранио центар града, око „Војнотехничког завода“, споменика палим борцима од 1912. до 1918, цркве, гимназије и окружног суда.

СКИЦА 6 — БОРБЕ ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ КРАГУЈЕВЦА стр. 647

Крајем дана, непријатељ је напао на положаје 3. батаљона 6. пролетерске и једног батаљона 51. пука и уз велике губитке, са око 200 возила и око 2.000 војника, пробио се према Краљеву.⁴¹ Преостали дијелови непријатеља, у току ноћи 20/21. октобра, пружили су жилав отпор из појединих утврђених зграда и тврђих објеката у којима су држали и грађане. У зору су, коначно, и ова упоришта ликвидирана, и 21. октобра, око 10.00 часова, Крагујевац је ослобођен. Било је то тачно на трогодишњицу најтрагичнијег крагујевачког дана — 21. октобра 1941. — када је фашистички окупатор стријељао 7.000 Крагујевчана.

У седмодневним борбама за ослобођење Крагујевца непријатељ је претрпио велике губитке: на прилазима граду убијено је око 400 непријатељских војника и официра, више од 400 је рањено и 157 заробљено, а на улицама града нађено је 2.127 мртвих непријатељских војника и старјешина; заплијењено је: 11 топова, 11 минобацача, 24 митраљеза, 20 пушкомитраљеза, 15 аутомата, 20 пиштоља, око 10.000 пушака, 20 тромблонских пушака, неколико противтенковских пушака, 200 ручних бомби, око 250.000 пушчаних метака, као и неколико складишта разне опреме и хране. Уништена су 4 топа, 31 камион, 2 воза са 19 вагона нафте и 12 вагона опреме, 20 кола опреме са запрежном вучом са 40 коња и 20 мотоцикла. Заплијењене тенкове, камионе, двоцијевне и четвороцијевне противавионске топове задржале су јединице Црвене армије. Властити губици су били: 57 погинулих, 189 рањених и 28 несталих бораца.⁴²

Шеста пролетерска бригада је нанијела непријатељу слиједеће губитке: 155 погинулих, 270 рањених и 74 заробљена војника, од којих 58 Нијемаца, међу којима 1 официр, 12 бјелогардејаца и 4 четника. Уништила је: 18 камиона, 4 тенка и 20 двоосовинских кола.

Заплијењено је: 7 топова, од којих 4 са јединицама 51. пука Црвене армије, 6 теплшх и лаких минобацача, 5 тешких митраљеза, 24 пушкомитраљеза, 9 аутомата 7 полуаутоматских пушака, 12 тромблona, неколико

⁴¹ Архив VII, к. 982, док. бр. 51—1/1.

⁴² Зборник 1/14, док. бр. 151, стр. 434.

пиштоља, већи број пушака и веће количине одјеће и друге војне опреме. Заплијењено је и 34 двоосовних кола са 68 коња.⁴⁸

Чим је град био ослобођен, јединице 6. пролетерске бригаде су се прикупиле, и без задржавања извршиле покрет и размјестиле се на просторији Рогојевац—Кутлово—Страгари. Петнаеста мајевичка је задржана у Крагујевцу, а 2. крајишка је остала и даље у рејону Топола—Овсиште—Чумић. Штаб дивизије је остао у Крагујевцу.

Дио снага совјетске армије, које су учествовале у ослобођењу Крагујевца, оријентисан је према Книћу и Краљеву.

У седмодневним борбама око Крагујевца цјелокупни састав бригаде је стекао драгоцену искуство. Овај период се карактерише фронталном и упорном борбом за коју јединице нису имале довољно искуства, сем из напада на Тузлу и борби око Сарајева крајем 1943. године. У почетку напада на спољну одбрану непријатеља јединице су са успјехом савладале отпор непријатеља. Међутим, напад на добро организовани и утврђени појас, за непосредну одбрану града, био је много тежи. Раније искуство, да нападом из покрета и брзим продором кроз међупросторе и дејством из позадине, у овом случају, посебно у првом нападу, није дало одговарајуће резултате.

Извршена је свестрана борбена и политичка припрема, чак је борцима указано да не би требало дозволити да ни један војник совјетске армије у нападу буде испред партизанских бораца, а најчешће су батаљони нападали паралелно, измијешани по фронту (један наш, један совјетски). Но, поред тога било је доста грешака, нарочито у почетку.

Први напади су се одвијали стихијно. Борци 17. дивизије су истрчавали напријед да би показали да не заостају са борцима совјетске армије, а старјешине су губиле контролу над јединицама. Јављали су се и проглеми у споразумијевању, због непознавања језика.

⁴⁸ Није тачан податак у Зборнику 1/14, да је у Крагујевцу заплијењено само 20 пушкомитраљеза, јер је само Шеста заплијенила 24.

Партизанске старјешине нису имале искуства у постављању задатака и одређивању циљева за артиљерију која је подржавала напад. У споразуму са командантом 51. пука организована је непосредна подршка јединица бригаде артиљеријом, тенковима и минобачачима. Ради усмјеравања артиљеријске ватре, на командна мјеста штабова батаљона распоређене су старјешине совјетске армије. То је помогло да се објекти и брже савладају један по један, и уз мање губитке, а потом утврђују. Пошто није било алата за утврђивање позајмљиван је од мјештана, који су заједно са борцима копали ровове и правили заклоне. Првих дана борбе организација садејства са јединицама совјетске армије, због нашег неискуства, текла је нешто спорије. Међутим, већ петог дана борбе, а посебно у посљедњем јуришу и општем нападу на непријатеља, када је подршку наших батаљона, поред властите артиљерије, вршила артиљерија и тенкови јединица совјетске армије, садејство је било много боље.

У току борби становници Крагујевца су масовно учествовали у борби и са одушевљењем дочекивали борце 17. дивизије и јединице совјетске армије. На стотине нових бораца ступило је у јединице 17. дивизије.

Бригада је имала осјетне губитке, нарочито у прва 2—3 дана борби за Крагујевац.

Погинуо је Петар Поткоњак, командир чете у 4. батаљону и Деса Тодић, помоћник политичког комесара чете у 1. батаљону. Првоборац, и ученица из Зенице, Деса је била једна од најомиљенијих другарица у бригади. Сахрањена је у Дивостину.

Бригада је имала и доста рањених. Поред осталих, рањени су командант 4. батаљона Сретко Трикић, Стојан Плавша, командир чете, и омладински руководиолац бригаде Боса Митић. Погинули су и: Бабић Ранко из Земуна, Борш Гојко из Земуна, Бугарин Јазар из Старе Пазове, Бурђевић Милован из Крагујевца, Хуремовић Изет из Братунца, Јанковић Богољуб из Братунца, Марјановић Божић из Сопота, Мићановић Живан из Шековића, Михајловић Бошко из Шековића, Михајловић Цветко из Бијељине, Милић Милутин из Горњег Милановца, Миленковић Војислав из Проку-

пља, Обрадовић Борђе из Инђије, Павловић Драгиша из Горњег Милановца, Вујовић Манојло из Билеће.

Прије напада на Крагујевац у батаљонима су формиран пратећи водови, састављени од једног одјелења минобацача и два одјелења тешких митраљеза, а после ослобођења града формиране су четврте чете и противтенковски водови по батаљонима и пратећа чета бригаде. Од заробљених топова формиран је артиљеријски дивизион и противтенковска батерија.⁴⁴

Тако је бригада знатно ојачала ватрену моћ.

9. БОРБЕ НА ПРОСТОРУ КРАЉЕВО—ЧАЧАК — Под командом ГШ Србије —

Падом Крагујевца и притиском 2. пролетерске дивизије НОВ и 233. дивизије Црвене армије на Краљево, комуникација долином Ибра преко Крајева, Чачка, Ужица и даље према Сарајеву, којом су Нијемци извлачили снаге Групе армија „Е“, била је угрожена. Ради тога су Нијемци одлучили да Краљево бране по сваку цијену као мостобран, све док и посљедњи ешелон долином Ибра не прође кроз њега.

Да би ојачали одбрану у рејону Крајева, Нијемци су из састава маршевских колона издвајали дијелове 104. дивизије и проширили рејон одбране. Спољна линија одбране Крајева протезала се линијом Гружа—сјеверне падине Котленика — село Бријесница—Прељина—Видова. Непосредну одбрану Крајева организовала је 7. СС „Принц Еуген“ дивизија, чији су дијелови бранили Крагујевац, и јединице из ешелона који су били у пролазу кроз Краљево према Чачку, које су повремено убациване у борбу.

У долини Западне Мораве налазиле су се знатне њемачке снаге из састава 34. армијског корпуса.

У времену од 20. до 23. октобра, 113. и 93. стрелачка дивизија совјетске армије без једног пука, повучене су на сјевер. Седамнаеста дивизија је привремено

⁴⁴ За командира пратеће чете бригаде одређен је Десимир Смиљанић.

но препотчињена Главном штабу Србије, а добила је задатак да се 23. и 24. октобра помјери у долину Западне Мораве, посједне положаје од Прељине до Котленика, активно дејствује и не дозволи продор непријатеља на правцима који преко Груже и планине Вујан изводе на сјевер. У исто вријеме 23. српска дивизија је стигла у рејон сјеверно од Чачка. Распоред снага НОВЈ 25. октобра био је слиједећи:

— 23. српска дивизија на положајима Видова—Пријевор—Вранић;

— 51. пук 93. стрељачке дивизије совјетске армије на положајима на комуникацији Прељина—Горњи Милановац, у рејону Брћанске клисуре;

— 17. дивизија на положајима села Мојсиње укључно Бријесница—Бумбареве Брдо;

— 223. стрељачка дивизија без једног пука на положајима: село Витковац — село Срдаковац — село Лесковац комуникација Краљево—Крагујевац, а артиљеријски пук на ватреним положајима у рејону села Вранеш.

Двадесет трећег октобра 6. бригада је добила задатак да се са просторије Рогојевац—Угљаревац—Страгари помјери у рејон Топола—Чумић. Тек што су предњи дијелови стигли у овај рејон, услјед измијењеног задатка 17. дивизији, штабу 6. бригаде⁴⁵ је наређено да се са бригадом врати у рејон Груже,⁴⁵ па је 24. октобра без 4. батаљона, који је остао у рејону Топола—Овсиште, кренула усиљеним маршем у двије колоне: десна правцем Топола—Страгари—Враћевшница, а лијева правцем Висиште—Чумићко брдо—Угљаревац—село Баре,⁴⁶ гдје је преноћила и сјутрадан продужила покрет према Бумбареву Брду и Книћу. Око 18.00 часова, 25. октобра, 1. и 2. батаљон из покрета су напали непријатеља, који је користећи одсуство снага НОВЈ на овом правцу запосјео положаје: Бријеснички крш —

⁴⁵ Послије ослобођења Крагујевца, према првобитном плану требало је да 17. дивизија крене према Београду у састав 1. армијске групе. Ради тога је Шеста бригада помјерена из рејона Кнића у рејон Тополе.

⁴⁶ Архив VII, к. 989, бр. док. 27/4.

Бумбарово Брдо. Послије двочасовне борбе непријатељ је присиљен на повлачење преко села Бријеснице према Мрчајевцима и Лађевцима.

Избијањем 1. и 2. батаљона у рејон Бријеснице и Вољева био је угрожен пут Краљево—Чачак, на лијевој обали Западне Мораве. Ради тога су Нијемци привукли свјеже снаге и 26. октобра, уз јаку подршку артиљерије и тенкова, извршили противнапад и одбацили оба батаљона на положаје Бријеснички крш — лијева' обала Бријесничког потока — село Гунцати—Вингрдић. Штаб бригаде је у току дана увео у борбу 3. батаљон на десном крилу борбеног распореда и преко Бријесничког крша, десним обухватом, заузео Попово брдо. До краја дана непријатељ је извршио један противнапад с намјером да одбаци јединице бригаде са достигнутих положаја, али није успио. Фронт се на крају стабилизовао.

Крајем дана, 26. октобра, у рејону села Гунцати стигао је један батаљон совјетске армије. У току ноћи 26 /27. октобра извршене су припреме, а 27. октобра у зору, послије краткотрајне артиљеријске припреме, отпочео је општи заједнички напад на јединице борбене групе „Фишер“, на лијевој обали Западне Мораве. Циљ овог напада је био да се овлада југозападним падинама М. Вујана и Котленика, пресијече комуникација Прељина—Краљево и непријатељ присили да своје ешелоне повлачи десном обалом Западне Мораве од Краљева према Чачку.

У току 27. и 28. октобра вођене су жестоке борбе, али без већих резултата. Батаљони су у три узастопна јуриша, уз подршку артиљерије, одбацивали непријатеља и пресијецали пут Мрчајевци—Лађевци, али су сваки пут противнападом свјежих непријатељевих моторизованих снага, уз подршку артиљерије и тенкова, одбацивани на полазне положаје.

Напад је обновљен 30. октобра и 1. новембра. И поред изричитог наређења штаба 17. дивизије, расположења цјелокупног састава бригаде, а посебно командног кадра, доброг садејства са батаљоном совјетске армије и јаке подршке артиљерије, јединице 6. бригаде нису успјеле да овладају дијелом комуникације Мр-

чајевци—Лађеџци. Није успио ни напад 2. крајишке на одсјеку Прељина—Мрчајевци, ни напад 51. пука 93. стрељачке дивизије на Ччак.

У току петодневних борби јединице бригаде су претрпјеле осјетне губитке. У бригаду је тих дана ступио велик број нових и неискусних бораца, и јединице бригаде су се налазиле у фази реорганизације. Ради тога је штаб 17. дивизије наредио да све јединице пређу у активну одбрану на достигнутим положајима, да користе до тада постигнута искуства у даноноћним активним дејствима, наносе губитке непријатељу и спречавају му покрет лијевом обалом Западне Мораве.

Штаб 6. бригаде је 30. октобра добио Билтен ВШ за мај-август 1944., по коме 6. бригада носи назив: Шеста пролетерска НОУ источнбосанска бригада.⁴⁷

Првог новембра отпочео је једномјесечни период борби око положаја на превоју Бумбаревог брда и боравка 6. бригаде на просторији Груже: Марино брдо к. 670 — Стојисовић—Бријеснички Крш—Вољевца—Марково Брдо к. 683.

У рејону Прељина—Трепча налазила се 2. крајишка, а на просторији Кнић—Гружа—Крагујевац 15. мајевичка бригада. Штаб дивизије био је у Крагујевцу.

Шестог новембра дивизију је напустио политички комесар потпуковник Бранко Петричевић Каћа, а на његово мјесто постављен је Миленко Стојаковић,⁴⁸ до тада политички комесар 15. мајевичке бригаде.

До краја новембра непријатељ је свакодневно покушавао да одбаци јединице бригаде. Користећи искуства у ноћним борбама, батаљони су често продирали до пута Мрчајевци—Лађеџци, а Нијемци су вршили противнапад. У том периоду изражена је велика обострана активност, а на крају је, ипак, распоред снага остао исти. Непријатељ је вршио нарочито јак притисак на десном крилу бригаде, тако да је борба око Бријесничког крша неколико пута вођена прса у прса. Ради тога је концем новембра на лијевом крилу 6. бригаде поново убачен један батаљон совјетске армије. У

⁴⁷ Архив VII, к. 989, док. бр. 33/4.

⁴⁸ Архив VII, к. 44, рег. бр. 14—3/6.

добро припремљеном и синхронизованом нападу непријатељи је одбачен у долину Западне Мораве, али су батаљони и овога пута противнападом непријатеља били присиљени да се повуку на полазне положаје и наставе са утврђивањем.

Седмог новембра група од 40 бораца из 2. батаљона, под командом замјеника команданта Николе Мораче, ухватила је злогласног попа Николића, родом из села Грбице, у народу названог „Грбички поп“, са 2 четничка официра и 3 четника, који су се кретали у позадини партизанских снага у рејону планине Рудник. Грбички поп био је познат у народу овога краја као кољач још из времена 1941. године, када је злостављао народ и убијао активисте и симпатизере НОП-а. Сви заробљеници су предати органима народне власти у Крагујевцу, а спроводници су имали много муке док су их спроводили кроз улице Крагујевца до команде мјеста. Грађани су добро познавали Грбичког попа и сви су као један хтјели на улици да му суде. Ова група бораца похваљена је од штаба 17. дивизије 29. новембра.⁴⁸

Од првог до 15. новембра, у борбама око Бумбаревог брда, бригада је имала 41 погинулог и 110 рањених. Погинули су: Букић Бранко из Србице, Бурић Мирослав из Трстеника, Буровић Милутин из Титовог Ужица, Гавриловић Живадин из Кнића, Јевтовић Радомир из Крагујевца, Јоцић Александар из Сопота, Лазаревић Радивоје из Горњег Милановца, Лазаревић Драгица из Чачка, Лазовић Драгомир из Чачка, Лукић Лазар из Старе Пазове, Маџаревић Предраг из Крагујевца, Максимовић Радомир из Кнића, Манојловић Љубивоје из Тополе, Миковић Маринко из Горњег Милановца, Миливојевић Милосав из Раче, Милорадовић Милун из Кнића, Милосављевић Милан из Раче, Милошевић Васо из Билећа, Минић Драган из Кнића, Мирковић Драгиша из Кнића, Николић Чедомир из Кнића, Николић Љубиша из Кнића, Новаковић Чедомир из Медвеће, Павићевић Светолик из Кнића, Петровић Миленко из Кнића, Продановић Љубодраг из Кнића, Раић

⁴⁸ Архив VII, к. 982, бр. рег. 20—9.

Миливоје из Лознице, Симић Драгиша из Ваљева, Селенић Радомир из Кнића, Смиљаковић Будимир из Трстеника, Солуић Милан из Горњег Милановца, Терзић Милош из Кнића, Тодоровић Коста из Кнића, Урошевић Живорад из Кнића, Веселиновић Емилија из Титовог Ужица, Вучићевић Љубисав из Кнића, Живановић Маријан из Сопота.

Послије вишедневних борби и преморености бораца 6. бригаду су смијениле јединице 15. мајевичке бригаде 15/16. новембра. Послије смјењивања бригада се прикупила на просторији села Добрача—Рамача—Враћевшница—Баре. Наредна четири дана јединице су се организационо учвршћивале и одмарале, а за то вријеме Нијемци су из долине Мораве са већом групом четника са гребена Котленика извршили напад на Мајевичку бригаду и поново овладали положајима Бријеснички крш—Бумбарево Брдо—Марково брдо. Због тога је Шеста бригада враћена у рејон Кнића и, у садејству са 15. бригадом и једним батаљоном совјетске армије, одбацила је непријатеља у долину Западне Мораве. Петнаеста бригада је извучена, из борбе, посјела нове положаје.

Поновни покушај Нијемаца из долине Мораве и четника са планине Котленик да у неколико наврата, у времену од 20. до 28. новембра, одбаце јединице бригаде и продру у рејон Кнића није успио. Нарочито жестоке борбе вођене су ноћу 24/25. и 25/26. новембра. Захваљујући храбрости бораца и израженој самоиницијативи старјешинског кадра у четама и батаљонима, бригада је у току једномјесечних борби око Бумбаревог брда са успјехом извршила све задатке које је поставио штаб 17. дивизије.

„У борбама на положајима Прељина — Мрчајевци — Бумбарево брдо — с. Гунцати 17. дивизија нанијела је непријатељу следеће губитке: око 190 убијених и 260 рањених. Заробљено је 4 официра, 1 подофицир и 14 војника. Заплијењено је: 2 пушкомитраљеца, 5 аутомата, 124 пушке, 10 пиштоља, 44 ручне бомбе и 12 сандука I митраљеске и пушчане муниције. Сопствени губици 72 погинула, 152 рањена, 7 контузованих и 37 несгалих. Изгубљено 5 пм и 32 пушке.”⁵⁰

⁵⁰ Глиго Мандић: њ д. стр. 273. • ; /

Пред штабом 6. бригаде стајали су и други значајни задаци. Поред основног задатка, да спријечи продор на ослобођену територију Шумадије у правцу Тополе, штаб бригаде, штабови батаљона и команде чета били су заузети формирањем нових јединица и организационим учвршћивањем брцаге. Од краја септембра до краја новембра у бригаду је ступило око 2000 нових бораца. Наиме, чим је бригада прешла Западну Мораву почели су стизати нови борци, првенствено омладинци, међу којима је било чланова СКОЈ-а, а и чланова КПЈ. Само са територије општине Кнић у бригаду је ступило 630, Крагујевца 470, Титовог Ужица 126, Горњег Милановца 68, Аранђеловца 86, Раче 117, Баточине 79, Светозарева 42 бораца итд. Све те борце требало је равномјерно и правило распоредити, водећи рачуна о годинама старости, занимању и образовању, и учврстити новоформиране чете и самосталне водове у батаљоне, пратећу, чету везе и инжињеријску чету бригаде.

Поред тога отпочео је и врло интензиван рад на војностручном и идеолошко-политичком образовању цјелокупног састава бригаде. Користећи се ранијим искуством, штабови батаљона и команде чета отпочели су са извођењем војностручне наставе, првенствено из предмета борбене обуке, наставе гађања са наоружањем, инжињеријске и политичке наставе. Посебно интензиван рад на овом плану одвијао се у јединицама батаљона који се налазио у резерви, као и у приштапским јединицама бригаде.

Већ крајем новембра бригада је била организационо сређена и прерасла је у савремену борбену јединицу, способну да извршава и најтеже задатке. Цјелокупни састав, а посебно старјешински, стекао је извјесна искуства у вођењу фронталне борбе, што је, иако уз велике губитке, дало врло добре резултате.

Много труда уложио је старјешински кадар на плану политичког уздизања бораца. Од малог броја старих и већег броја младих бораца у четама, требало је створити хомогене и у морално-политичком погледу чврсте војничке колективе.

Треба имати у виду да су борци који су дблазили у бригаду са територије Србије, већ при крају рата заузимали готово све осиовне положаје командира одјела и водова и водних делегата, а дијелом и дужности у командама чета. Требало је учинити огроман напор у васпитању и образовању нових бораца и створити услове за њихово брже војничко и политичко сазријевање, да се на борбеним традицијама бригаде кале у завршним борбама за ослобођење земље.

И на борбеном путу кроз Србију бригада је развијала братство и јединство и проносила борбене традиције. У њеним редовима налазили су се борци многих националности.

Тако је у долини Ибра из једног њемачког транспорта ослобођена група од око 20 заробљеника совјетских грађана, младих људи, који су припадали некој радној јединици, и сви су ступили у бригаду. Брзо су се уклопили у војне колективе, како у борбама тако и у политичком и културном животу бригаде. Многи су били веома добри борци, а неки су и одликовани. Кад су јединице совјетске армије послје борби око Краљева упућене на сјевер, стигло је наређење да се сви борци, совјетски грађани, предају совјетским војним властима. Било би нормално да су се они због тога радовали, али не, молили су нас да их не упућујемо, јер су жељели да остану у бригади.

Сличан је случај био и са Хансом. Наиме, међу заробљеним четницима на Копаонику био је један њемачки дезертер из падобранског батаљона који се припремао за десант на Дрвар у Трстенику. Установили су да се зове Ханс Хандерланд из Беча и да је прије мјесеца дана пребјегао из падобранског батаљона са жељом да ступи у партизане, али је наишао на четнике и остао са њима. Требало је да сјутра буде спроведен у штаб бригаде. Међутим, сјутрадан су положије бригаде напали четници и Нијемци, и Ханс је прикључен 3. батаљону да носи муницију пушкомитраљесцу. Међутим, он се у току борбе показао као вјешт и храбар борац. Послије двадесет дана постао је десетар, послје два мјесеца командир вода, а почетком децембра члан КПЈ. Почетком 1945. био је рањен у борбама за

Бијељину и послат у армијску болницу у Шабац. Послије прездрављења, у јуну, навратио је у своју бригаду и посјетио ратне другове. Касније је послат илегално у Беч — гдје му се губи траг.

Поред послова на војностручном и морално-политичком уздизању јединица, штаб бригаде и игтабови батаљона били су ангажовани и на формирању органа народне власти — НО одбора. У свим већим селима — Гружи, Враћевшници, Борчу, Топоници, Бумбареву Брду, Гунцатима и другим, формиран су сеоски НО одбори, а у Книћу општински НО одбор. Носиоци овога посла били су мајор Реља Лукић, комесар бригаде, и Рајица Бекић, политички радник у позадини, са групом политичких руководилаца у позадини. У свим већим селима одржане су успјеле приредбе, са програмом који је припремала културна екипа штаба 17. дивизије, које су биле врло добро посјећене.

У току 42 дана борби и боравка у овом крају Шумадије, народ и борци бригаде представљали су јединствену цјелину. Успјесима јединице доприносили су и стари борци са Дера и Сувобора, Страцина и Кајмакчаланана. Неки од њих су и по неколико часова боравили са борцима бригаде у рововима. Долазили су да подучавају и храбре младе борце. У споразуму са обавјештајним органима бригаде пребацивали су се ноћу у позадину и доносили податке о мјесту, распореду, јачини и наоружању непријатеља у долини Западне Мораве.

Једне вечери дошла су двојица у штаб 1. батаљона и предложили да се са групом бораца провуку кроз њемачке положаје до села Лаћеваца, које се налази на путу Мрчајевци—Краљево, и да у кући једног домаћина похватају групу Нијемаца која сваке вечери долази у кафану да пије. Предлог је усвојен и група се провукла кроз њемачке положаје, изненадила Нијемце, тројицу убила, а двојицу довела у штаб бригаде.

Са групом извиђача поново су кренула два одважна „стара борца“, ухватили и довели 4 непријатељска војника из састава Руског заштитног корпуса.

Заједно са синовима Шумадије на овим положајима борили су се стари борци — потомци хусинских ру-

дара, синови Бирча, Романије, Мајевице, Дрвара и легендарне Козаре, Лике и Далмације, борци са Ловћена и Дурмитора, Кадињаче, Топлице и Јабланице и из многих крајева и окршаја широм Југославије. Многи од њих нали су у борбама у ратном походу од Кнића до Дравограда — у борбама на Варди, за Бијељину, око Зворника, за Брчко, Жупању, Бјеловар, Крижевце, Словен Градец и друга мјеста. Гинула је та младост под заставом 6. пролетерске бригаде — Срби, Хрвати, Муслимани, Црногорци, Словенци, Македонци — синови и кћери свих наших народа и народности, и у тој борби својим животима и крвљу ковали братство и јединство народа и народности Југославије.

Поред редовног снабдијевања преко позадинских органа дивизије, било је организовано и додатно снабдијевање бригаде преко новоформираних органа народне власти, са одјећом, опремом и храном: жене и омладинке плеле су и доносиле џемпере, рукавице, шалове, а понеке и везене мараме. И поред првокласне исхране, пред бригадном амбулантном и батаљонским превијалиштима, редовно је чекао ред жена и дјевојака да новоприспјеле рањенике понуде печењем, млијеком, сиром, кајмаком, колачима и разним врстама воћа, Долазили су и стари ратници са запрежним колима пуним хране, на којима се вијорила југословенска застава.

За читаво вријеме рата интендантски кадар бригаде — економи чета, интенданти батаљона и руководиоци бригадне интендантуре нису имали мање посла око снабдијевања јединица. Цио проблем сводио се на то како сву ту храну подијелити и рационално утрошити.

Ова пракса није престала ни послије борби око Бумбаревог Брда. Путовали су Грузани и други Шумадинци за бригадом све до краја рата. На камионима или загрежним колима доносили су поклоне и храну борцима 6. пролетерске бригаде — на положаје око Бијељине, Зворника, Брчког, Жупање, Бјеловара, Крижеваца, па чак и Дравограда, а у борбама за Бијељину и око мостобрана на Дрини и сами, са пушком у руци, заједно са борцима бригаде учествовали су у борби.

Последњег дана рата, 15. маја 1945., на ту тему је изашао ванредни број бригадног листа са карикатуром на насловној страни, коју је направио стари борац 6. бригаде, Јосип Локобауер, звани Буш. На карикатури је приказана раскрсница путева под снијегом, са путоказом на којем је писало: „Сјеверни пол 2 километра“. Испод путоказа је стајао војник са бркалјијом у шумадијском одијелу, са торбом преко рамена, који је питао: „Је ли овде прошла Шеста пролетерска?“. Ријетко је ко успио да карикатуром дочара и прикаже повезаност народа једног краја са својим борцима као Буш. Био је то риједак примјер у историји нашег НОР-а.

10. ПОКРЕТ ПРЕКО КОСЈЕРИБА И БОРБЕ НА ВАРДИ

У другој половини новембра свакодневно су пристизале њемачке колоне преко Косова, долином Ибра, у рејон Краљева, и појачавале одбрану Краљева и Чачка и комуникацију Краљево—Чачак—Ужице—Вишеград. Била је то једина комуникација којом су Нијемци извлачили моторизоване снаге и жељезничке транспорте из Грчке и југа Балкана.

Дивизије НОВ — 2., 17., 23., 25. и 45., развучене су на широком фронту и без подршке оклопних јединица и артиљерије, нису биле у стању да пресијеку и одрже комуникацију у долини Западне Мораве и спријече повлачење ешелона групе армија „Е“.

Ноћу 27/28. новембра штаб њемачког 34. армијског корпуса, отпочео је са извлачењем снага из долина Ибра и из рејона Краљева. Седма СС „Принц Еуген“ дивизија, пошто је порушила све мостове на ријекама и на свим раскрсницама и погодним мјестима поставила минска поља, напустила је лијеву обалу Ибра и рејон Краљева, и под заштитом јединица 104. дивизије повлачила се по дијеловима десном обалом Западне Мораве према Чачку. У исто вријеме борбена група „Фишер“, на лијевој обали Западне Мораве, чвр-

сто је бранила положаје Травник—Бријесница—Мрчајевци—Мојсиње и село Коњевићи и отпочела повлачење према Чачку, по дијеловима.

Штаб 6. пролетерске бригаде, пошто је уочио намјере непријатеља и процијенио ситуацију, наредио је благовремено припрему јединица за општи напад на центар борбеног поретка — дуж пута Бумбарово брдо—Бријесница—Мрчајевци. Обухватним дејством из рејона Поповог брда и Тавника, непријатељ је већ у првом јуришу био присиљен на повлачење. Први, 2. и 4. батаљон послје двочасовне борбе заузели су Бријесницу и село Лаћевце. У исто вријеме 3. батаљон је бочним дејством са сјевера пресјекао пут Мрчајевци—Бријесница. Приликом наступања развила се жестока борба око ватрених положаја артиљерије непријатеља у рејону Бријесница. При наступању преко села Бечићи и из рејона Тавника јединице су на више мјеста наишле на противпјешадијска минска поља, на којима су поред мина Нијемци постављали и дијелове војне опреме и наоружања — пушке, пиштоље, машинке, двогледе, торбице и друго. Због недовољног искуства бораца и неопрезности старјешина, неколико бораца је изгубило животе на минским пољима.

Напад је врло успјешно подржавао артиљеријски дивизион и противтенковска батерија 17. дивизије, непосредним гађањем.

У овој борби непријатељ је имао више мртвих и рањених. Заплијењен је топ, којег су Нијемци били минирали, 2 минобацача, 2 тешка митраљеза, 4 пушкотрахева, 3 машинке, 30 пушака, 11 пиштоља, 3 двогледа, 10 сандука пушчане и митраљеске муниције и веће количине другог ратног материјала. Уништен је један камион и заплијењен један аутомобил.

Властити губици су били 8 погинулих и 29 рањених бораца.

Приликом повлачења Нијемци су за одмазду, због сарадње са јединицама бригаде у претходним борбама, у Бријесници поубијали преко 250 мјештана, првенствено старих људи, жена и дјеце. Само из породице Јанковић стријелијали су 17 чланова. При наиласку кроз Бријесницу чланови штаба бригаде су наишли на бу-

нар пун лешева стрнјељаннх мјештана, а на површини воде, по лешевима се копрцало једно рањено дијете, које није имало ни двије године. Покушај бригадног љекара др Ладислава Ледерера Лација и другог особља бригадне амбуланте да га спасу, није успио.

Приликом гоњења непријатеља, један камион командне позадине 6. бригаде, са неколико бораца, и други са послугом топа на моторну вучу, наишли су на минска поља, при обилажењу порушених мостова, први преко потока Зујевац, а други преко Вијетинске ријеке. Мине су уништиле оба камиона, а топ оштетиле. Погинула су 4 борца, а неколико их је рањено. На истим мјестима прије њих наилазила је пјешадија, али без икаквих посљедица.

Шеста пролетерска и 15. мајевичка бригада ослободиле су 29. новембра село Мрчајевци и Мојсиње, и продужиле гоњење непријатеља према Прељини и Чачку, док је 1. батаљон 6. бригаде ушао у Кралчево које је непријатељ већ напустио.

У току ноћи 30. новембра, 1. батаљон се, газећи набујалу Мораву и помоћу ужади, чамаца и приручног материјала, пребацио на десну облау. Да би стигао у састав бригаде, наставио је покрет најкраћим путем са намјером да пређе Западну Мораву у Чачку.

Пред вече 1. децембра батаљон је стигао пред Чачак и укључио се на десном крилу у борбени распоред 3. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, која је те ноћи напала на непријатељев гарнизон у Чачку. Послије краткотрајне артиљеријске припреме, око 20.00 часова, батаљон је кренуо у напад. Под борбом и уз повлачење Нијемаца, батаљон је око 23.00 часа 1. децембра ушао у Чачак, а јединице 2. пролетерске дивизије нешто касније. Кад је батаљон избио пред мост у Чачку, Нијемци су га дигли у ваздух.

У овом нападу погинула су два борца, док их је неколико рањено, а међу њима и командир чете Саво Слијепчевић.

Слиједећег дана, уз помоћ грађана, мост је дјелимично поправљен, тако да је батаљонска комора са преко 20 запрежних кола могла да пређе на лијеву обалу Мораве. У току марша батаљонски инжињерци су

разминирали пут Чачак—Прањани. Батаљон је 4. децембра увече, после је 6 дана самосталног дејства, стигао у састав бригаде, кад су се њене јединице припремале за покрет према Варди и Дубу.

Главнина 6. бригаде је наставила гоњење непријатеља лијевом обалом Западне Мораве и у току дана, у садејству са 15. мајевичком бригадом, овладала Љубићем. Покушај обје бригаде да у току ноћи прећу Западну Мораву и продру у Чачак није успио.

За вријеме напада на Љубић и на прилазима Чачку, непријатељ је имао 20 погинулих и преко 50 рањених. Властити губици су били 9 погинулих, 45 рањених и 11 контузованих бораца на минским пољима.

Повлачење посљедњих ешелона групе армија „Е“ долином Западне Мораве карактеришу жестоке борбе за Пожегу, Ужице и комуникације: Пожега—Ужице—Вишеград, Ужице—Бајина Башта и Ужице—Рогачица.

Послије ослобођења Чачка Врховни штаб НОВ и ПОЈ је наредио Главном штабу Србије да од 2. пролетерске, 23., 25. и 45. српске, 17. источnobосанске и 28. славонске дивизије формира Јужну оперативну групу. Групи је постављен задатак да форсира Дрину, дејствује на правцу: Зворник—Тузла—Добој, спријечи даље повлачење непријатеља ка Брчком и примора га на повлачење заобилазним правцем преко Вишеграда и Сарајева, и на тај начин обезбиједи лијеви бок Оперативне групе дивизија на сремском фронту.⁵¹

Командант Главног штаба Србије оријентисао је 2. пролетерску и 25. српску дивизију према Пожеги и Ужицу, а 17. и 45. дивизију према Бајиној Башти и Љубовији, с тим да се постепено оријентишу према Лозници. Двадесет трећу српску дивизију одмах је упутио преко Ваљева за Крупањ.⁵²

Другог децембра штаб 17. дивизије издао је слиједеће наређење: „Шеста пролетерска извршиће покрет преко Косјерића и напасти непријатеља у Дубу, чврсто посјести пут Дуб—Рогачица, а потом напасти непријатеља у Бајиној Башти и Рогачици.“ Друга краји-

⁵¹ Зборник 1/15, док. 170, стр. 442; Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—45, стр. 204.

⁵² Зборник 1/15, док. 202, стр. 591.

шка је добила задатак да у садејству са 45. дивизијом ликвидира непријатељско упориште у Ужицу, а 15. мајевичка да дијелом снага затвори пут Ужице—Ваљево, а главним снагама из рејона Кадињаче садејствује са 2. крајишком бригадом у нападу на Ужице.

Међутим, с обзиром на брзо реаговање непријатеља и новонасталу ситуацију јединице су добиле нове задатке.⁵³ Наиме, непријатељ је, да би обезбиједио што повољније услове за извлачење својих снага од Ужица иреко Дуба и Рогачице, долином Дрине према Љубовији, гдје је већ имао подигнут понтонски мост, тежиште одбране на овом дијелу фронта организовао у рејону Ужице—Јелова гора—Варда—Дуб. Четнаести пук 7. СС „Принц Еуген“ дивизије је у току 3. децембра потиснуо дијелове 45. дивизије са Јелове горе и овладао дијелом комуникације Ужице—Јелова гора—Варда.

У таквој ситуацији је 2. крајишка, 4. децембра, напала непријатеља у рејону Јелове горе и последње жестоке борбе, која је трајала све до поноћи 475. децембра, овладала Јеловом гором. Непријатељ је одступио, дијелом према Ужицу, а дијелом преко Дуба за Рогачицу. Бригада је 5. децембра продужила настаивање, а 6. децембра заузела Дуб, и пресјекла пут Ужице—Рогачица.

Јединице 6. бригаде су биле у покрету правцем Прељина—Прањани—Косјерић, и до краја дана, 3. децембра, размјестиле су се у ширем рејону Косјерића. Четвртог децембра око 21.00 час бригада је продужила покрет према Варди и Дубу: десна колона, 2. и 3. батаљон, штаб бригаде и приштапске јединице, правцем Косјерић—Сеча река—Варда, а лијева колона, 1. и 4. батаљон, правцем Дрмановина — село Тупајићи—Глог.

Нијемци су положајима око пута Јелова гора—Варда придавали велики значај. Ради тога су упутили нове снаге, одбацили 2. крајишку и поново овладали Јеловом гором и комуникацијом од Јелове горе до Варде.

⁵³ Зборник 1/15, стр. 277.

У току покрета штаб 6. бригаде обавијештен о успјеху 2. крајишке. Међутим, о пристизању свјежих снага непријатеља у рејон Јелове горе није имао никаквих података, све док се претходница бригаде није сукобила са непријатељем.

Једнице су се из покрета развијале у борбу, а непријатељ је пружао жилав отпор. Упорно је бранио Церје—Глог и Црни врх. С обзиром да је фронт непријатеља био развучен, убацивањем јединица кроз међупросторе и дејством чета из позадине и на бокове, био је присиљен да се брани по дијеловима у поменутом рејонима. Послије трочасовне борбе бригада је овлада Јеловом гором и комуникацијом од Варде до Кондира, а непријатељ се у неред у повлачио према Рогачици и Дубу. По заробљеним Нијемаца закључено је да је положио на Варди и Јеловој гори бранио 67. ланденшицен пук и дијелови 104. немачке дивизије, који су последије одступања 14. пука 7. СС дивизије упућени у овај рејон.

У овој борби непријатељ је имао преко 30 мртвих, које је оставио на бојном пољу, и више рањених. Заробљено је 10 Нијемаца. Уништено је 10 камиона, заплијењено 5 товарних коња, 2 пушкомитраљеза, око 30 пушака и другог ратног материјала. Властити губици су били: 3 погинула и 11 рањених, међу којима и замјеник команданта 3. батаљона, капетан Гавро Јарић, који је и поред брзе интервенције љекара, подлегао ранама. Сахрањен је заједно са командантом 4. батаљона 2. крајишке, Пером Вукојевићем, који је претходног дана погинуо у истом рејону.

Послије разбијања непријатеља батаљони су наставили гоњење, и у току ноћи 6/7. децембра 2. и 4. батаљон ослободили су Дуб, а 3. батаљон је пресекао комуникацију Дуб—Рогачица и продужио покрет за Рогачицу.

Истовремено је непријатељу стигло појачање са правца Рогачице и Ужица. Развила се жестока борба, која је трајала до 12.00 часова 7. децембра. Нарочито јак притисак непријатељ је вршио са правца Рогачице, на десно крило 6. бригаде. Противнападом 3. и 4. батаљона непријатељ је натјеран у долину Дрине.

У овој борби уништео је 6 камиона, а заплијењено је 5 товарних коња и други ратни материјал.

Лијево од 6. пролетерске, 2. крајишка је водила жестоке борбе са непријатељем који је интервенисао са правца Ужица. У њима је уништила 1 тенк, 2 борна кола и већи број камиона, и заплијенила веће количине опреме.

Ноћи 7/8. децембра положаје 6. пролетерске бригаде преузеле су јединице 45. дивизије, а бригада се прикупила у рејону Варде.

Послије тродневних борби у рејону Јелове горе и Варде и пресијецањем комуникације Ужице—Бајина Башта, непријатељ је био онемогућен да извлочи своје снаге десном обалом Дрине и присиљен да преостале дијелове из ширег рејона Ужица повлачи преко Вишеграда, Рогатице и Соколца на сјевер.

У четвородневним даноноћним борбама 17. дивизија је убила и ранила око 480, заробила 52 војника и официра, а заплијенила: 101 пушку, 33 аутомата, 21 пушкомитраљез, 1 бацач мина, 13 пиштоља, 60 сандука пушчане и митраљеске муниције, 20 сандука мина за бацач, 12 товарних коња и другу ратну опрему. Уништила је: 39 камиона, 2 борна кола и 62 товарна коња. Губици дивизије: 35 погинулих, 167 рањених и 7 несталих бораца.⁵⁴

У борбама од 27. новембра до 6. децембра из 6. бригаде погинули су: Андрић Живко из Кнића, Бановић Олга из Травника, Чупка Стјепан из Вареша, Боквић Новак из Братунца, Боковић Милутин из Кнића, Борђевић Војислав из Лазаревца, Илић Адам из Кнића, Илић Момчило из Кнића, Јовановић Добривоје из Кнића, Јовановић Драгић из Кнића, Катић Марко из Лазаревца, Катић Влајко из Беочина, Крецуљ Спасоје из Земуна, Крсмановић Радослав из Крагујевца, Лукић Живота из Крагујевца, Луковић Милан из Кнића, Лукић Милован из Горњег Милановца, Марковић Раица из Кнића, Мијаиловић Милорад из Аранђеловца, Милошевић Миодраг из Кнића, Митровић Жарко из Ваљева, Нешић Душан из Аранђеловца, Панић Живко из

⁵¹ Зборник 1/15, док. 181, страна 520,

Бијељине, Петковић Раденко из Кнића, Радисављевић Александар из Кнића, Радивојевић Живомир из Лазаревца, Радоњић Живадин из Кнића, Радосављевић Борислав из Ражња, Срећковић Драгољуб из Сопота, Тошић Бојислав из Љига, Урошевић Милан из Кнића, Урошевић Милован из Кнића, Урошевић Живоин из Кнића, Васиљевић Раденко из Осечине. >